

לוגי-פילוסופי) ולבאר את המחשבות הכלולות בו. ואז נראה היה לי לפתע ששומה עלי לפוסם את המחשבות הישנות ההן יחד עם החדשות: שאלה החדשות יוארו באור הנכון רק תוך ניגוד לאופני החשיבה הישנים שלי ועל הרקע שלהם.

הנה כייכן מאז ששבתני, לפני ששיעורה שנים, לעסוק בפילוסופיה, נאלצתי להכיר בשגיאות חמורות כמה שכחתי באותו ספר ראשון. הביקורת שמתח על רעיונותי פרנק רמזי, שעמו התדיינתי בשיחות רבות מספור בשנתיים האחרונות לחייו, עזרה לי להכיר בשגיאות הללו, במידה שכמעט איני מסוגל בעצמי להעריכה. — חוב-תודה גדול אף יותר, מאשר על ביקורת זו — לעולם עזה ובטוחה — חב אני למורה באוניברסיטה הזאת, מר פי קראָקָה, שבמשך שנים רבות העביר ללא-הרף את מחשבותי תחת שבט ביקורתו. לרובן הזה אני חייב את הפוריים שברעיונותיו של חיבור זה.

לדברים שאני מפרסם כאן תהיה נגיעה — מטעם זה ואחר — למה שאחרים כותבים כיום. — והיה אם הערותי אינן נישאות עליהן. חותם תמאפיין אותן במובהק כשלי. — אין ברצוני גם להבא לתבוע עליהן בעלות.

אני נוהן לחן פומכי ברגשי ספק. אין זה מן הנמנע שבגורלה של עבודה זו, בללותה ובחשכת הימים הללו, יעלה לחאיר את מוחו של אדם זה או אחר — אבל, כמובן, אין זה סביר.

אין כחפצי, באמצעות חיבורי, לחשוך מן האחרים את החשיבה. אלא, ככל שניתן, לעורר מישוה למחשבות חיבורי, לשוך מן האחרים את החשיבה. אבל חלקי הייתי רוצה להוציא לאוויר העולם ספר טוב. הדבר לא נסתייע, אבל חלקי הומן שבו היה לא-ידיי לשפיר.

קיימברידג'
ינואר 1945

Handwritten notes in Hebrew, including a large signature and some illegible scribbles.

1. "באשר הם (כני-האדם המבוגדים) קראו לדבריה בשם ופנו בתוך כך לעבור, דאיתו זאת, ותפסתי שבצליל שהם משמיעים הם מכנים את הדבר שעליו הם רוצים להצביע. שזה אמנם רצונם, החחור לי מתנועות גופם — השפה הטבעית, כביכול, של כל העמים, שבה חבעות הפנים, יעית העיניים, תנועת האברים ונימת הקול מביעות את רחשי הלב כאשר אנו מבקשים לדבריה, מחזיקים בו, דוחים אותו או נמלטים מפניו. כך למדתי בהדרגה להבין אלו דברים מציינות המלים ששמעתי מובעות שוב ושוב במקומותיהן המיועדים במשפטים שונים; ואחרי שהרגלתי את פי בסיומים הללו, הבעתי אף אני כאמצעותם את מבוקשי: " (אוגוסטינוס, יודיים, I, 8.)

האנושית. דהיינו, זו: מלות הלשון מכנות עצמים בשם — משפטים הם צירופים של שמות כאלה. — בתמונה זו של הלשון אנו מוצאים את שורשי של הרעיון: לכל מלה יש משמעות. משמעות זו מחוברת למלה. היא העצם שהמלה מציינת אותו.

על הבדל בין סוגי מלים אין אוגוסטינוס מדבר. מי שמתאר את לימוד השפה באופן כזה חושב בראש-דבראשונה, לדעתי, על שמות-עצם, כמו "שולחן", "כיסא", "לחם", ועל שמות של אנשים, דוק במקום שני — על שמות של פעולות או של תכונות מסוימות; ועל שאר סוגי המלים הוא חושב כעל משהו שיסתדר מאלי.

תן דעתך על השימוש הבא בלשון: אני שולח מישוה לקניזת. אני נוהן לו פתק שעליו מסומן: "חמישה תפוחים אדומים". הוא לוקח את הפתק אל התווני; זה פותח את המגירה שעליה מסומן "תפוחים"; לאחר-מכן הוא מתפשט בטבלה את המלה "אדום" ומוצא לנגדה דגם צבע; ואז הוא אומר את סדרת המספרים המונים — אני מניח שהוא יודע אותה בעל-פה — עד למלה "חמש", ועם כל מלת מספר הוא מוציא מהמגירה תפוח שצבעו הדגם. — כך, ובאופן דומה, פועלים עם מלים. — "ואולם, איך הוא יודע היכן וכיצד עליו למצוא את המלה 'אדום' ומה עליו לעשות עם המלה 'חמש'?" — ובכן, אני מניח שהוא פועל כפי שתוארה. להסברים ישנו סוף באישיהו מקום. — אבל מהי

משמעותה של המלה "חמש"? — בואת לא דובר כאן כלל, אלא רק בשאלה כיצד משתמשים במלה "חמש".

2. המושג הפילוסופי הזה של משמעות הוא כן־בית כדימוי פרימיטיבי של האופן שבו מהפקדת השפה. אך ניתן גם לומר שהוא הדימוי של שפה פרימיטיבית יותר מזו שלנו.

נחאר לעצמנו שפה שמתאים לה התיאור שנתן אוגוטינוס: על שפה זו לשרת את התקשורת בין בני א. לבין עורו B. A מקום מבנה מבני בניין; מצויים שם לבנים, עמודים, לוחות וקורות. על B להגיש ל-A את אבני הבניין לפי הסדר שבו הוא זקוק להן. למטרה זו הם משתמשים בשפה שמלווה את הן "לבנה", "עמוד", "לוח", "קורה" A קורא אותן בקול; — B מגיש את אבן הבניין שהוא למד להגיש בתגובה לקריאתה. — ראה זאת בשפה פרימיטיבית שלמה.

3. יכולנו לומר שאוגוטינוס מתאר מערכת של תקשורת; אלא שמערכת זו איננה כל מה שאנו מכנים שפה. ואת זאת יש לומר במקרים רבים שבהם עולה השאלה: "האם זהו תיאור מועיל או חסר-תועלת?" התשובה היא: "כן". הוא מועיל; אך רק לתחום הצר המתואר, ולא למכלול שהתיימרת לתאר. הרי זה כאילו הסביר מישור: "לשחק זה לחיות דברים עליגבי משטח לפי כללים מסוימים..." — ואנו חיינו משיבים: נראה שאתה חושב על משחקי לוח, אבל אלה אינם כל המשחקים. ביכולתך לתקן את הסברך בכך שתגביל אותו במפורש למשחקים אלה.

4. שורה בנפשך כתב שבו האותיות משמשות לציון צלילים, אך גם לציון הדגשה וסימני פיסוק. (ניתן לראות כתב כשפה לתיאור דפוסי צלילי) ועתה שווה בנפשך שמישהו מכין כתב זה כאילו כל אות פשוט תואמת לאחד הצלילים וכאילו לא היו אותיות גם תפקידים אחרים לגמרי. תפיסה פשטנית מדי בואת של הכתב דומה לתפיסת הלשון של אוגוטינוס.

5. כאשר מהבוננים בדוגמה ב-18 חשים אולי עד כמה המושג הכללי של משמעות המלים אופף את המקור השפה באך המוצג ראייה כהירה. — הערפל מתפור אם בוחנים את תופעות השפה על-פי אופני השימוש הפרימיטיביים שלה, שבהם ניתן להשקיף בכיורו על מטרת המלים ועל תפקידן. בצורות פרימיטיביות כאלה של הלשון משתמש הילד כאשר הוא לומר לדבר. לימוד השפה כאן איננו הסבר, אלא אימון.

6. יכולנו לדמות לעצמנו שהשפה ב-28 היא כל השפה של A ושל B; ואפילו כל השפה של אישהו עם. את הילדים מחנכים כך שיבצעו פעולות אלה, לזון אותן במלים אלה, ויגובו כך על מילותיהם של האחרים.

חלק חשוב מהאימון יהיה בכך שהמורה יצביע על העצמים של האחרים. השומת-לבו של הילד, ובתוך־כך יגהה מלה; למשל, את המלה "לוח" כאשר הוא מראה צורה זו. (לזאת לא אקרא "הסבר מצביע" או "הגדרה מצביעה". שהיו הילד עדיין אינו יכול לשאול על הכוונה. לזאת אקרא "לימוד מצביע של מלים". — אני אומר שזהו חלק־חשוב מהאימון מכיוון שכך הוא המצב אצל בני-האדם, ולא משום שלא ניתן לדמיון זאת אחרת.) אפשר לומר שהלימוד המצביע של מלים נוצר קשרי אסוציאטיבי בין המלה לדבר. אך מה פירוש הדבר? ובכן, ייתכנו פירושים שונים; אך מן-הסתם נחשוב קודם-כול על כך שכאשר הילד שומע את המלה עולה לפניו עיני רוחו תמונת הדבר. ואולם אם זה אכן קורה, — האם זוהי מטרת המלה? — כן, זו עשויה להיות המטרה. — אני יכול לדמות לעצמי שימוש שכזה במלים (סדרת צלילים). (הבעת מלה כמותה כהקשת מקש בפסנתר הדמיון.) אבל בשפה שבכ-28 מטרת המלים איננה לעורר דימויים. (יכול כמובן גם להתברר שיש בכך כדי לקדם את המטרה האמיתית.)

ואולם כאשר לך גורם הלימוד המצביע, — האם עלי לומר שהוא גורם להבנת המלים? מי ששומע את הקריאה "לוח" ו"וענה לה בצורה כזאת וכזאת, האיך הוא מכין אותה? — הלימוד המצביע טייע ללא ספק להביא לידי כך: אך בכל-זאת רק יחד עם תרגול מסוים. עם תרגול אחר אותו לימוד מצביע של המלים חללו היה גורם להבנה אחרת לגמרי.

"אני מפעיל את המלים בכך שאני מחבר את המוט והדושה". — כן, בהינתן כל שאר המנגנון כולו. רק יחד עמו זוהי דושה בלימה, ובמנותק מתמיכתו אין היא מפילו בכחינת דושה כלל; היא יכולה להיות כל דבר, או שום דבר.

7. כמרקסיס של השימוש בלשון של 28 קורא המשתתף האחד את המלים, והאחר פועל בהתאם; ואולם בהוראת השפה יתרחש תהליך זה: הלומד מבנה בשם את העצמים. כלומר, הוא אומר את המלה כאשר המורה מצביע על אבן הבניין. — אכן, יתרחש כאן תרגיל פשוט עוד יותר: התלמיד חוזר על המלים שהמורה אומר לו — שני אלה הם תהליכים דמויי־שפה.

אנו יכולים אף לדמות לעצמנו שכל תהליך השימוש במלים ב-28 הוא אחד מאותם משחקים שכאמצעותם לומדים ילדים את שפת אמם. ברצוני לכנות משחקים אלה "משחקי-לשון", ולעמים לדבר על לשון פרימיטיבית בעל משחק-לשון.

מעין זו שהמלה "לוח" מורה על צורת אבן בניין שלה אנו למעשה קוראים "לבנה" — בעוד שהדרך והאופן של 'הוראה' זו, כלומר, של השימוש במלים אלה לגבי השאר, כבר ידועים.

ובאותה מידה ניתן לומר שהסימנים "א", "ב" וכו' מציינים מספרים; כאשר יש בכך, למשל, כדי להסיר את אי-הבהנה ש"א", "ב", "ג", ממלאים בשפה את התפקיד שלאמיתו של דבר ממלאים "לבנה", "לוח", "עמוד". וניתן אף לומר ש"ג" מציינ מספר זה ולא אחר, כדי להבהיר, למשל, שיש להשתמש באותיות לפי הסדר א, ב, ג, ד וכו', ולא לפי א, ב, ד, ג.

ואולם בכך שמשונים זה לזה את תיאורי השימוש במלים אין כדי לעשות את השימושים ליותר דומים! שכן, כפי שאנו רואים, הם שונים מכול וכול.

11. הן דעתך על כלי העבודה שבתוך ארגו כלי עבודה: יש שם פטיש, צבת, משור, מברג, סרגל, צנצנת דבק, דבק, מסמרים וברגים. — תפקידי המלים שונים זה מזה בה במידה שתפקידי הכלים שונים זה מזה. (וישנו דומיות בשני המקרים.)

כמובן, מה שמבלבל אותנו הוא האחידות בהופעתן של המלים כאשר אנו נחלקים בתן דיובור או בכתיב ובדפוס. שכן שימושיתן אינם ניצבים בבהירות כזאת לנגד עינינו. בעיקר לא כאשר אנו מחפספים!

12. כשם שמתכללים לתוך תא-הנהג של קטר: יש שם דיות שגוראות כולן. פחות או יותר זהות. (זה מובן, שכן כולן מיועדות לאחיזה היד.) אבל אחת היא דית של ארכובה הניתנת להזזה רציפה (היא מווסתת את פתיחתו של שסתום); אחרת היא דית של מפסק שיש לו רק שני מצבים פעילים: במאוזן או במאונן; שלישית היא דית של מנוף-כלימה אשר ככל שמושכים אותה חזק יותר, הכלימה חזקה יותר; ורביעית היא דית של משאבה הפועלת רק כל עוד מוזיזים אותה הלך וחזר.

13. כאשר אנו אומרים: "כל מלה בלשון מציינת משהו", לא אמרנו בכך עדיין שום דבר, אלא אס-כך הבהרנו בדיוק איזו הבחנה ברצוננו לעשות. (הרי ייתכן שהיינו רוצים להבחין את-המלים של השפה כ-88 ממלים, ללא משמעות, כפי שהן מופיעות בשירים של לואיס קרול, או ממלים כמו "ויפאיידיאָה" באיזשהו פומון.)

14. שווה כנמשך שמישהו אומר: "כל כלי העבודה משמשים כדי לשנות דבר-מה. כך, הפטיש — את מצב המסמר, המשור — את צורת הקרש

ואף את התהליכים של כינוי אבני הבניין בשם ושל החזרה על המלים הנאמרות ניתן לכנות משחקי-לשון. הן דעתך על מיני השימוש הנעשה במלים בשירי ילדים כמו "עוגה-עוגה".

גם את המכלול, של הלשון ושל הפעילויות שבהן היא נאוגת, אכנה "משחק הלשון".

8. נתבונן בהרחבה של השפה כ-28. חוץ מארבע המלים "לבנה", "עמוד" וגו' היא תכל סדרת מלים, שהשימוש בה יהיה כמו השימוש שעשה הסוחר כ-18 במלות המספר (זו יכולה להיות סדרת אותיות האלפבית). נוסף על כך היא תכל שתי מלים, נניח "לָשֶׁם" ו"את-זה" (שכן אלה מציינות פחות-או-יותר את מטרותן), אשר ישמשו בחקשר של תנועת-יד מצביעה, ולכסוף, היא תכל כמה דגמי צבעים. A. נותן פקודה מהסוג: א — לוח — לָשֶׁם. בהיכנת הוא מראה לעוררו דגם צבע כלשהו, ובאומרו "לָשֶׁם" הוא מצביע על מקום מסוים כאחר הבנייה. B. לוקח ממאגר הלוחות לוח אחד בצבע הדגם עבור כל אחת מאותיות האלפבית. עד לאות "ד" ומביא אותם אל המקום ש-A הצביע עליו. — בהזמניות אחרות נותן A את הפקודה "את-זה" — לָשֶׁם. באומר "את-זה" הוא מצביע על אבן בניין כלשהי. וכן הלאה.

9. כאשר הילד לומד שפה זו, הוא צריך ללמוד את סדרת ה'ספרות' א, ב, ג, ... בעל-פה. והוא צריך ללמוד את שימושן. — האם תחרוש בשירת הזה גם הוראה מצביעה של מלים? — ובכן, תהיה, למשל, הצבעה על לוחות, וספירה: "א, ב, ג, לוחות". — דמיון רב יותר להוראה המצביעה של המלים "לבנה", "עמוד" וכו' יהיה להוראה המצביעה של ספרות אשר משמשות לא לספירה אלא לציון קבוצות עצמים הניתנות לתפיסה במבט. כך הרי לומדים ילדים את השימוש בחמשת או בששת המספרים המונים הראשונים.

האם ללמד גם את "לָשֶׁם" ו"את-זה" בהצבעה? — תאר לעצמך כיצד ניתן אולי ללמד את שימושן. הדבר ילוּנה בהצבעה על מקומות ודברים, — אך כאן הרי תחרוש הצבעה גם בעת השימוש במלים ולא רק בעת לימוד השימוש. —

10. ובכן, מה מציינות המלים בשפה הזאת? — כיצד יתברר מה הן מציינות אם לא על-ידי אופן השימוש בהן? ואותו הרי כבר תיארו. הכיטוי "מלה זו מציינת את זה" הייב אפוא להיות חלק מהתיאור. או: על התיאור להיות מהצורה "המלה... מציינת...".

הרי ניתן לקצר את תיאור השימוש במלה "לוח" בכך שנאמר כי מלה זו מציינת עצם זה. כך עושים, למשל, כאשר המדובר הוא רק בסילוק אי-הבהנה

19. ניתן בקלות לדמות לעצמו שפה שמכוונת אותה רק פקודות והרעיונות של שדה הקרב. — או שפה שמכוונת אותה רק שאלות וביטויי חיוב ושליה. ועוד אחרות לאין ספור. — ולדמות שפה מיושר לדמות צורת-חיים.

אך מה בדבר זאת? האם הקריאה "לוח" בדוגמה של 28 היא משפט או מלה? — אם היא מלה, איך נדאי אין לה אותה המשמעות כמו לו שוותי הצליל לה בשפתנו הרגילה, שהרי ב-28 היא קריאה. אך אם היא משפט, איך נדאי אין זה המשפט האליפטי "לוח" של שפתנו. — כאשר לשאלה הראשונה, ביכולתך לקרוא "לוח" מלה או אף משפט; אולי מתאים כאן 'משפט מנוקף' (כמד שמדברים על הפרבולה מנוונת), משמע זה בכל זאת המשפט האליפטי שלנו. — אבל הוא נדאי אינו אלא צורה מקצרת של המשפט "הבא לי לוח" ומשפט זה הרי אינו קיים בדוגמה של 28. — ואולם אדרבא, מדוע לא אקרא למשפט "הבא לי לוח" הארכה של המשפט "לוח"?

— כי זה שקורא "לוח" למעשה מתכוון ל"הבא לי לוח". — אך כיצד אתה עושה זאת, להתכוון לכך, תוך כדי שאחזה אומר "לוח"? האם אתה אומר לעצמך פנימה את המשפט הלא-מקוצר? ואם ברצוני לומר למה משהו מתכוון בקריאה "לוח", מדוע עלי לתגמגם לשם כך. ביטוי זה לאתר? ואם משהו זהה, — מדוע שלא אומר: "כאשר הוא אומר לוח" הוא מתכוון ל"לוח"?

אז אם אתה יכול להתכוון ל"הבא לי את הלוח", מדוע שלא תוכל להתכוון ל"לוח"? — אך כאשר אני קורא "לוח", הרי אני רוצה שהוא יביא לי לוח: — ודאי, אך האם לרצות זאת משמעו שבצורה כלשהי אתה חושב על משפט השונה מזה שאתה אומר? —

20. אך כאשר משהו אומר "הבא לי לוח", זה נראה עתה כאילו הוא יכול היה להתכוון בביטוי הזה למלה אחת ארוכה, כלומר, כזו התואמת למלה היחידה "לוח". — האם ניתן אפוא להתכוון לכך מעם מלה אחת ופעם כשלוש מלים? וכיצד אני מתכוונת לכך בדרך-כלל? — אני סבור שנטייתנו הריהי לומר: אני מתכוונת למשפט כמשפט בן שלוש מלים כאשר אני משתמשת בו בניגוד למשפטים אחרים, כמו "הגש לי לוח", "הבא לי לוח", "הבא שני לוחות" וכו'; כלומר, בניגוד למשפטים הכוללים את המלים של הפקודה שלנו בצירופים אחרים: — אך מהו שמכוון את השימוש במשפט האחד בניגוד למשפטים אחרים? האם המשפטים הללו עולים על רוחו של הדובר? והאם פולט? והאם תוך כדי אמירתו של המשפט האחד, או שמא לפניו, או אחריו? — לא וגם אם יש בהסבר שכזה משום פיתוי-מה, הרי די שנחררה לרצונו כמה שבאמת מתחשך כדי שגראוה כי טינה מהדרך הנמונה. או אמורים שאנו משתמשים בפקודה זו בניגוד למשפטים אחרים מכיוון שהשפה שלנו מאפשרת את המשפטים

וכי". — זאת מה משנים הסדרגל; צנצנת הדבק, המסמרים? — את ידיענו אודות אורכו של דבר-מה, את השמפטרטורה של הדבק, ואת חוזקו של הארגו".

— וכי מרויחים משהו מהטמעה [אסימילציה] זו של ביטויים? —

15. במלה "לסמן" נעשה אולי השימוש הישיר ביותר כאשר הסימן נמצא על העצם שאותו הוא מסמן. נניח שעל כלי העבודה שבהם A משתמש לבנייה מוטבעים סימנים מסוימים. כשי-A מראה לעוזרו סימן שכזה, הלה מביא את הכלי שהסימן הזה מוטבע עליו.

כך, ובאופן דומה פחות או יותר, קורה ששם מציין דבר-מה וששם ניתן לדבר-מה. — כאשר אנו מתפלספים, יחא זה לעתים קרובות מועיל לומר לעצמנו: לקרוא למשהו בשם זה בערך כמו להצמיד לדבר חוית-שם.

16. מה בדבר דגמי הצבע ש-A מראה ל-B? — האם הם שיכנים לשפה? ובכן, איך שנחפוז. לשפת המלים אין הם שיכנים; אך כאשר אני אומר למישהו: "השמע את המלה 'את'", הרי ה"את" השני ייחשב עדיין כחלק מהמשפט. הריהו ממלא כאן תפקיד דומה מאוד לזה שממלא דגם הצבע במשחק-הלשון ב-88; כלומר, זהו דגם של מה שעל הולת להגיד. הטבעי ביותר, והכי פחות מכלבל, הוא למנות את הדגמים בין כלי העבודה של השפה.

(הערה בדבר כינוי-השם הרפלקסיבי "המשפט הזה".)

17. ביכולתנו לומר: בשפה של 88 יש לנו סוגי מלים שונים. שכן בין התפקידים של המלה "לוח" ושל המלה "לגנה" יש יותר דמיון מאשר בין אלה של המלה "לוח" ושל "די". ואולם כיצד אנו מקבעים מלים לסי-סוגים, דבר זה כבר תלוי במטרת המיון. — ובנטייתנו.

תן דעתך על ההיבטים השונים שלפיהם ניתן למיין כלי עבודה לסוגיהם, או כלי שחמט.

18. כל הטריד אותך הצנורה, שאת השפות של 28 ו-88 מכוננת רק פקודות. אם תרצה לומר שבשכל כך אין הן שלמות, שאל את עצמך האם השפה שלנו שלמה; האם היא היתה כזו לפני שנכללה בה סמלי הכימיה והיחוי? החשבון האינפיניטסימלי; שכן אלה הם סרבריה, כביכול; של שפתנו (והחל מאיזה מספר של כתיב, או רחובות, מתחלה עיר להיות עיר?) את השפה שלנו ניתן לראות כעיר עתיקה; מבין של סמטאות וכיכרות, כתיב ישנים וחדשים, וכתיב עם תוספות מהקטנות שונות; וכל זה מוקף בהמון פדברים חדשים עם רחובות ישרים וסדרים ועם כתיבם אחרים.

שפה שבה יש לכל ההיגדים הצורה ונימת-הקול של שאלות רטוריות; או שלכל ציווי יש צורת השאלה: "האם ברצונך לעשות זאת?". אולי היו אז אומרים: "למה שהוא אומר יש צורת שאלה אם כי לאמיתו של דבר הוא ציווי" — כלומר, הוא מתפקד כציווי בסרקסיס של השפה. (באופן דומה אומרים "אתה תעשה זאת" לא כניבוי אלא כציווי. מה קובע שזה יהא האחד ומה שזה יהא האחר?)

22. השקפתו של פננה, שכל היגד מצויה הנחה אשר היא זו הנאמרת, מתבססת בעצם על האפשרות הקיימת בשפתנו לרשום כל משפט-היגד בצורה "הוגד הדבר, שכך-וכך הוא מצב העניינים". — ואולם, "שכך-וכך הוא מצב העניינים" איננו כלל משפט בשפתנו — אין הוא עדיין מהלך במשחק הלשוני, ואם במקום "הוגד הדבר, ש..." ארשום "הוגד הדבר: כך-וכך הוא מצב העניינים", כי אז תמלים "הוגד הדבר" פשוט מיותרות כאן.

יכולנו בהחלט גם לרשום כל היגד בצורת שאלה בחוספת חיוב; משחו מעין: "יורד גשם? אכן?" כלום יש בכך כדי להראות שכלל היגד מצויה שאלה? מן-הסתם יש לנו הזכות להשתמש בסימן היגד בניגוד, למשל, לסימן שאלה; או כאשר רוצים להבחין היגד מבדייה [פיקציה], או מהנחה. שניגם רק אם סוכרים שאת ההיגד מכוונת שתי פעולות — שיקול-הדעת והאמירה (ייחוס ערך-האמת או כיצא ביאות), ושאונו מבצעים את הפעולות הללו לפי סימן המשפט, בערך כפי שאנו שרים לפי תווים. אמנם, הקריאה של המשפט הכתוב בקול רם או בלחש ניתנת להשוואה לשירה לפי תווים, אך לא היחזקונוה' (החשיבה) של המשפט הנקרא.

סימן ההיגד של פננה מדיגש את התחלת המשפט. יש לו אפוא תפקיד דומה לזה של הנקודה בסוף המשפט. הוא מבחין את כל הפסוק מפסקית בתוך הפסוק. אם אני שומע מישו אומר "יורד גשם" אבל אינני יודע אם שמעתי את ההתחלה ואת הסוף של הפסוק, אי עבורי המשפט הזה עדיין איננו בבחינת אמצעי להבנה.

נדמה לעצמנו תמונה המציגה מתאגרף בעמדת-קרב מסוימת. בתמונה זו ניתן לקשות שימוש כדי לנסות למישהו כיצד עליו לעמוד, לייצב את גופו; או כיצד אין עליו לייצב את גופו; או כיצד עמד אדם מסוים במקום זה-וזה; או וכר, וכר, ניתן לכנות תמונה זו (כלשון הכימיה) רדיקל-משפט? באופן

2 "רדיקל" בכימיה: ציורן יסודות שאין לו קיום עצמאי, אך הוא מהווה מרכיב בחיבורות גבוהות יותר. במקביל, על "רדיקל-משפט" להוות ציורן יסודות (מלים) המופיע כמרכיב במשפטים, אך הוא עצמו אינו משפט.

האחרים הללו. זו שאיננו מבין את שפתנו, ואשר שמע לעתים קרובות כיצד מישוה מצווה "הבא לי לוח", יכול היה לסבור שכל סדרת הצלילים הזאת היא מלה אחת התואמת אולי למלה עבור "אכן בניין" בשפתו-שלו. אם הוא עצמו היה אז נותן פקודה זו, ייתכן שהיה מבטא אותה אחרת, ואנו היינו אומרים: הוא מבטא את הפקודה הזו באופן כה מוזר כי הוא רואה אותה כמלה אחת. — ואולם כאשר הוא מבטא אותה, האם לא מתרחש בו גם משהו אחר,

— משהו התואם בדיוק לכך שהוא תופס את המשפט כמלה אחת? — ייתכן שמתרחש בו אותו הדבר, או משהו אחר. מה מתרחש כך אפוא כאשר אחת נותן פקודה מעין זו? האם אחת מודע לכך שהיא בת שלוש מלים תוך כדי שאתה מבטא אותה? כמובן, אחת שולט בשפה זו — שבה ישנם גם המשפטים האחרים ההם — אך האם שליטה זו היא דבר-מה שקורר: בעת שאתה מבטא את המשפט? — והרי הודיתי: הור, התופס את המשפט אחרת, יבטא אותו כנראה אחרת; אך מה שכינינו התפיסה המוטעית איננה חייבת להיות טמונה בדבר-מה המלווה את הכעת הפקודה.

המשפט הוא 'אליפטי' לא משום שהוא פוסח על דבר-מה שאנו מתכוונים אליו כאשר אנו מביעים אותו, אלא מכיוון שהוא מקוצר — בהשוואה לדגם מסוים של הדקדוק שלנו. — ניתן כמובן להעלות פה התנגדות: "אתה מודה שלמשפט המקוצר ולמשפט הבלתי-מקוצר יש אותו המובן. — מהו אפוא המובן שלהם? כלום אין איזשהו כיטוי מילולי למובן הוזה?" — אך כלום אין השימוש הוזה של המשפטים מכונן את המובן הוזה שלהם? — (ברוסית אומרים "אכן אדומה" במקום "הואכן היא אדומה"; האם חסר להם האוגד במובן, או שהם מוסיפים את האוגד במחשבתם?)

21. שווה בנפשך משחק-לשון שבו B מדווח ל-A, על-פי בקשתו, את מספר הלוחות או הלבנים בערימה מסוימת. או-את הצבעים והצורות של אבני הבניין המונחות במקום זה-וזה. — אם כן, דיווח שכזה עשוי להישמע כך: "תמישה לוחות". מהו אפוא ההבדל בין הדיווח, או ההיגד, "תמישה לוחות" לבין הפקודה "תמישה לוחות"? — זכנו, התפקיד שממלאת הצייתן של המלים הללו במשחק-הלשון. אך ברור שגם נימת-הקול שבה ייגו אותן תהיה שונה, וכן הכעת הפנים, ועוד דברים אחרים. אך אנו יכולים גם לדמות לעצמנו שינמת הקול היא זהה, — שכן ניתן להגות ציווי ודיווח בכל מיני נימות קול שונות ועם הכעות פנים שונות — ושההבדל טמון בשימוש בלבד. (יכולנו כמובן גם להשתמש במלים "היגד" ו"פקודה" לציון צורה דקדוקית מסוימת של משפט ונימת קול מסוימת; כפי שאמנמ את "האין מוג האוויר היום נפלא?")

אנו מכנים שאלה, הגם שהשימוש בה הוא כבהיגד, כיכולתנו לדמות לעצמנו

הקביעה שאני חפץ שהולת יאות לומר לי...? או שמה זהו תיאור מצבי הנפשי של איודאות? — והאם הקריאה "הצילו!" היא תיאור שכזה?
 חן דעתך, כמה סוגי דברים שונים מכונים "תיאור": תיאור מצבו של גוף באמצעות הקואורדינטות שלו; תיאור של הבעת פנים; תיאור של החושת מגע; של מצב־דעת.

ניתן כמובן להמיר את צורת השאלה הרגילה בצורת הקביעה או התיאור: "אני רוצה לדעת האם...?" או "אני כספק האם...?" — אך אין בכך כדי לקרב את משחקי־הלשון השונים אלה לאלה.
 המשמעות של אפשרויות שינויי נוסח ששאלה — למשל, להמיר את כל ההיגדים במשפטים המתחילים בספוקית "אני חושב" או "אני מאמין" (כלומר, בתיאורים של חיי הנפש שלי כביכול) — החברו ביותר בהירות במקום אחר. (סולפיסיזם.)

25. לפעמים אומרים: בעלי־החיים אינם מדברים כי חסרים להם הכישורים הנפשיים. ופירושו של דבר: "הם אינם חושבים, ולכן הם אינם מדברים". אבל — הם פשוט אינם מדברים. או מוטב לומר: הם אינם משתמשים בשפה — אם נתעלם מצורות השפה הפרטיטיביות ביותר. — לצוות, לשאול, לספר, לפטפט, שייכים לטבענו ממש כמו ללכת, לאכול, לשתות, לשחק.

26. מקובל לחשוב, כי מה שמכונן את לימוד השפה הוא מתן שמות לעצמים. דהיינו: לבני־אדם, לצורות, לצבעים, למכאובים, למצב־דעת, למספרים וכו'. כאמור — מתן השם דומה־משהו להצמדת תווית־שם לדבר. ניתן לננות זאת הננה לשימוש במלה. ואלם הננה למה היא זאת?

27. "אנו מכנים דברים בשמות ואז אנו יכולים לדבר עליהם; לעיין אותם בדיבור". — כאילו שבעצם הפעולה של מתן השם כבר נתון מה שאנו עושים כחמשך. כאילו שישנו רק דבר אחד הקרוי "לדבר אודות דבר־מה". בעוד שעם המשפטים שלנו הריהו עושים דברים מגוונים ביותר. הבה נחשוב על הקריאות בלברי: על המקדיחון השונים לגמרי.

מים!

הלאה!

אני!

הצילו!

יופי!

לא!

כלום עודך נוטח לננות מלים אלה "שמות של עצמים"?

דומה מן־הסתם דימה לעצמו פרגה את ה"הנחה".

23. אבל כמה סוגי משפטים יש? שמה חוגר, שאלה וציווי? — סוגים כאלה יש לאי־ספור: אי־ספור סוגים שונים של שימוש בכל מה שאנו מכנים "סימנים", "מלים", "משפטים". והגיוון הזה איננו דבר קבוע. הניתן פעם אחת ולחמיד; אלא מינים חדשים של שפה, משחקי־לשון חדשים, כפי שנוכל לומר, נוצרים, ואחרים מהיישנים ונשכחים. (מהשינויים במתימטיקה נוכל לקבל תמונת־קירוב לכך.)

המונח "משחק-לשון" צריך להדגיש כאן את העובדה שהיחבור בשפה הוא חלק מפעילות, או מצורת חיים.
 העבר־נא לנגד עיניך את מגוון משחקי־הלשון כדוגמאות הכאות, ובאחרות:

לצוות, ולמלא פקודות —

להאר עצם לפי מראהו, או לפי מדידות —

להרכיב עצם לפי תיאור (ציור) —

לדווח על אירוע —

להעלות השערות בדבר אירוע —

להציע ולבחון היפותזה —

להציג תוצאות של ניסוי באמצעות טבלאות דיאגרמות —

להמציא סיפור; ולקרוא אותו —

לשחק במחזה —

לשיר במחרוזת —

לנחש חידות —

לחבר בדיחה; לספר אותה —

לפתור בעיית חשבון יישומית —

להרגם משפה אחת לאחרת —

לבקש, להודות, לקבל, לברך, להתפלל.

— מעניין להשוות את מגוון כלי העבודה של השפה האנושית שימושים, את מגוון סוגי המלה והמשפט, עם מה שאמרו הלוֹגיקנים אודות מבנה השפה: (כולל המחבר של מאמר לוגי־פילוסופי.)

24. מי שמגוון משחקי־הלשון איננו מצוי לנגד עינינו ייטה אולי לשאלות, כגון: "מה זאת שאלה?" — האם זו הקביעה שנת־הזאת איננו יודע, או

מבוארת לפני שהגדרה המצביעה הזאת תוכל להיות מובנת. — אמנם, המלה "מספר" בהגדרה מראה את המקום; את העמדה בה אנו מצביעים את המלה; ובכיוולתנו למנוע אייבהנות בכך שנאמר: "לצע זה קוראים כדרכך", "לאורך הזה קוראים כדרכך", וכן הלאה. כלומר: כך נמנעות לעתים אייבהנות. ואולם, כלום רק כך אפשר לתפוס את המלה "צבע" או "אורך"? — ובכן, עלינו לבארוך. — לכאן אפוא באמצעות מלים אחרות; ומה עם הכיאר האחרון בשרשרת הזאת? (אל תאמר "איך ביאר אחרון". זה בדיוק כאילו רצית לומר: "איך בית אחרון ברחוב הזה; תמיד ניתן להוסיף ולבנות עוד אחד.") השאלה, האם המלה "מספר" נחוצה בהגדרה המצביעה של שתיים, תלויה בשאלה האם בלעדיה יתפוס אותה השומע אותה מפני שאני מעניין. זה תלוי בקריאתם בנסיבות שהיא ניתנת בהן ובאדם שאני נותן לו אותה.

וכיצד הוא יתפוס את הכיאר, זה יתברר לפי השימוש שהוא עושה במלה המבוארת.

30. אפשר אפוא לומר: ההגדרה המצביעה מכארת את השימוש — את המשמעות — של המלה, כאשר כבר ברור מהו כולל התפקיד שעל המלה למלא בלשון. כך, כאשר אני יודע שמישהו רוצה לכאן לי מלת צבע, אוי ההגדרה המצביעה "לזה קוראים 'דיונון'" תעזור לי בהבנת המלה. — ואת זאת אפשר לומר כל עוד לא שוכחים ששאלות משאלות שונות מתקשרות למלה "יודע" או "ברור לי".

כדי שנהיה מסוגלים לשאול על הקריאה בשם, אנו צריכים מלכתחילה כבר לדעת משהו (או להיות מסוגלים לדבר-מה). אבל מה אנו צריכים לדעת?

31. כאשר מראים למישהו את כלי המלך בשחמט ואומרים "זהו המלך בשחמט", איך בכך כדי להסביר לו את השימוש בכלי זה, — אלא-אם-כן הוא כבר מכיר את כלי המשחק חוץ מפרט אחרון זה: צורתו של כלי המלך. נוכל לדמות לעצמנו שהוא למד את כללי המשחק ללא שהוראו לו אייפעם כלי משחק של ממש. צורתו של כלי המשחק מתאימה כאן לצליל או לחבנית של מלה.

ואולם נוכל גם לדמות לעצמנו שמישהו למד את המשחק בלי ללמוד, או לנסח, אייפעם כללים. אולי הוא למד תחילה, מתוך התבוננות, משחק-יולוח פשוטים לגמרי, והתקדם למורכבים יותר ויותר. גם לו אפשר לתת את ההסבר "זהו המלך" — למשל, אם מראים לו כלי שחמט בעל צורה שאיך הוא רגיל לה.

בשפות של 28 ד" 88 לא התאפשרה שאילה אודות הכינוי בשם. אפשר-לומר שהיא ובת-זוגה, ההגדרה המצביעה, מהווה משחק-לשון בפני עצמו. פירושו של דבר בעצם: מחנכים אותנו, מאמנים אותנו, לשאול: "איך קוראים לזה?" — ואז באה הקריאה בשם. וקיים גם משחק-לשון: להמציא שם למשהו. כלומר, להגיד: "לזה קוראים...". ואז לעשות שימוש בשם החדש; (כך, למשל, ילדים קוראים לכובות שלהם בשם, ואז הם מדברים עליהן ואלהן. הרהר עם זאת עד מה יחיד-במינו הוא השימוש בשם הפרטי של מישהו כדי לקרוא לו.)

28. ובכן אפשר לחת הגדרה מצביעה לשם פרטי, למלת צבע, לשם של חומר, לספרה, לשמות רוחות-השמים, וכך. הגדרת המספר שתיים, "לכך קוראים 'שתיים'" — תוך כדי שמצביעים על שני אגוזים. — היא מרויקת בתכלית. — אך כיצד בכלל ניתן להגדיר כך את {מושג} השתיים? מקבל ההגדרה הרי אינו יודע מה רוצים לכוון "שתיים"; הוא ייתן שאתה קורא "שתיים" לקבוצה חוץ של אגוזים: — הוא עשוי להניח זאת; אבל אולי לא יניח זאת. ולהפך, אם ברצוני לייחס שם לקבוצת האגוזים הזאת, הוא עשוי כמובן גם לשעות ולראותו כשם המספר. וכאשר אני מגדיר בהצבעה שם פרטי, הוא יוכל בהמידה לתפוס זאת כשם צבע, כציון גזע, ואף כשם של כיוון מרווחת-השמים. כלומר, ההגדרה המצביעה יכולה בכל מקרה להתפרש כך או אחרת.

האם ניתן להצביע על משהו שאינו אדם לשם ביאור המלה "אדם"? זה כמו לכאן למישהו שאינו שולט בעברית את המלה "צנוע" בכך שמצביעים על אדם יהיר ואומרים "אדם זה אינו צנוע". העובדה שאופן ביאור זה הוא רב-משמעי איננה מהווה טיעון כנגדו. כל ביאור עשוי להיות מובן שלא כהלכה. עם זאת, אפשר בחחלט לשאול: כלום עלינו עייין לקבוא לכך "ביאור"? — שכן בתחשיב הוא כמובן מלא תפקיד שונה ממה שאנו מבנים בדרך-כלל "ביאור מצביע" של המלה "אדם"; אפילו אם יש לו אותן תוצאות מעשיות, אותה השפעה על הלומד.

29. אולי אומרים: את שתיים ניתן להגדיר בהצבעה רק כך: "למספר זה קוראים 'שתיים'". שכן המלה "מספר" מראה כאן באיזה מקום בשפה, בדיקונו, אנו שמים את המלה. אך פירושו של דבר הוא שהמלה "מספר" הייתה להיות

אפשר לומר שגם הסבר זה מלמד אותו את השימוש בכלי רק משום שהמקום להעמדתו כבר הוכן. או אף: אנו נאמר שההסבר לימד אותו את השימוש רק אם המקום כבר הוכן. והמקום כאן מוכן לא משום שמקבל ההסבר כבר יודע כללים, אלא משום שבמוכן אחר הוא כבר שולט באיזשהו משחק. עיין נא גם במקרה הבא: אני מסביר למישהו את משחק השחמט; ומתחיל בכך שאני מצביע על אחד הכלים ואומר: "זהו המלך. הוא יכול לנוע כדרכו וכדרכו". — במקרה זה נאמר: המלים "זהו המלך" (או "לזה קוראים מלך") הן הגדרה רק אם הלומד כבר יודע מהו כלי משחק. כלומר, אם הוא כבר שיחק משחקים אחרים, או התכוון במשחקם של אחרים מתוך הבנה. — ופירושה. וכן, רק אז הוא יוכל לשאול באופן רלבנטי חוץ כדי לימוד המשחק: "איך קוראים לזה?" — דהיינו, לפני משחק זה.

נוכל לומר: לשאול באופן משמעותי על הקראת-בשם יכול רק מי שכבר יודע קצת איך מסתדרים עם זה.

היה ביכולתנו גם לדמות לעצמנו שהנשאל משיב: "קבע את השם בעצמך" — ואז השואל יצטרך להיות אחראי לכל בעצמו.

32. מי שמגיע לארץ זרה ילמד לפעמים את שפת הילדים באמצעות ביאורים מצביעים שהם נותנים לו; והוא יאלץ לעתים קרובות לנתח את פשרם של ביאורים אלה, ולפעמים ינחש נכונה ולפעמים לא. ועתה סבורני שביכולתנו לומר: אוגוסטינוס מתאר את לימוד השפה האנושית כאילו הילד מגיע לארץ זרה ולא מבין את שפת הארץ; כלומר: כאילו כבר הייתה ברשותו שפה, רק לא שפה זאת. או אף: כאילו כבר יכול הילד לחשוב, רק עדיין לא לדבר. ו"לחשוב" פירושו יהא כאן משהו כגון לדבר לעצמו.

33. והיה אם מישהו יקשה: "איך זה נכון שכדי להבין הגדרה מצביעה אדם חייב כבר קודם-לכן לשלוט במשחק-לשון, אלא הוא חייב רק — במובן — לדעת (או לנחש) על מה מצביע המבאר; כלומר: למשל, האם הוא מצביע על הצורה של העצם, או על צבעו, או על חכמות, וכדומה?" — אך מה מהותה והצבעה על צורה, הצבעה על צבע? הצבעה על צבע? — והנה הצבעה על צורה, — עתה על צבעה, — עתה על צורתה (זה נשמע מוזר). — וכך, כיצד עשית זאת? אהה תאמר שבעת ההצבעה, התכוונת, בכל פעם למשהו אחר. ואם אשאל כיצד זה נעשה, תאמר: שרובות את תשומת-לביך בצבעי, בצורה, וכדומה. אך עתה אשוב ואשאל כיצד זה נעשה.

הנה שמישהו מצביע על אגרטל ואומר: "התכוון ככחול הנפלא הזה" — לצורה אין חשיבות. — או: "התכוון בצורה הנפלאה — הצבע לא משנה."

איך ספק שתפעל אחרת כשתצייתי לשתי הנחיות אלה. אך כלום אתה עושה תמיד אותו הדבר כאשר אתה מפנה את תשומת-לביך לצבע? דמה לעצמך מקרים שונים. ארמוז על אחרים:

"האם הכחול הזה זהה להוא שם? האם אתה רואה הבדל?" —
 אתה מערבב צבעים ואומר: "קשה לקלוט במדויק אל הכחול הזה של השמים."
 "יהיה יפה, כבר רואים שוב שמים כחולים?"
 "ראה כמה שונה רישומם של שני מיני כחול אלה!"
 "אתה רואה שם את הספר הכחול? הבא אותו הנה."
 "נודה מאותהה כחולה זו פירושך...."
 "איך קוראים לכחול הזה? — האם זה 'אינדיגו'?"

לעתים מפנים את תשומת-הלב לצבע בכך שמסתירים ביד את מחוזה הצורה; או בכך שלא מפנים את המבט אל תווי המתאר של הדבר; או שלוששים עין אל העצם ומנסים להיזכר היכן כבר ראינו את הצבע הזה. מפנים את תשומת-הלב אל הצורה לעתים בכך שמשרטטים אותה, לעתים בכך שמצמצמים כדי שלא לדאות את הצבע בכיורו וכדומה. כרצוני לומר: מנאת וכיוצא בואת מחרש-בעת ש'מפנים את תשומת-הלב לכדור', אך אין כאלה לבדם כדי לאפשר לנו לומר שמישהו מפנה את תשומת-לבו לצורה, לצבע וכדומה. כמו שהזוהר כלי שחמט באופן כוהרזוה על הלוח אינה מהווה, כשהיא לעצמה, מסע בשחמט, — אך גם לא המחשבות והחושיות של השחקן המלווה את המסע; אלא הנסיכות שאנו מכנים: "לשחק משחק שחמט", "לפתור בעיית שחמט", וכדומה.

34. אך הנה שמישהו אומר: "אני עושה תמיד אותו הדבר כאשר אני מפנה את תשומת-לבי לצורה: אני עוקב בעיני אחרי תווי המתאר ותוך כדי כך אני מרגיש...". והנה שאותו אדם נוהג לזולתו את הביאור המצביע "לזה קוראים 'מעגל'", תוך שיש לו התחננות הללו ושהוא מצביע על עצם עגול-צורה — כלום לא יכול השומע בכל זאת לפרש את הביאור אחרת, אפילו אם הוא רואה שהמבאר עוקב בעיניו אחר הצורה ואפילו אם הוא מרגיש מה שהמבאר מרגיש; כלומר: את ה'פשר' יכול לכוון אף האופן שבו הוא עושה כעת שימוש במלה המבוארת, למשל, על מה הוא מצביע כאשר הוא מקבל את הפקודה "הצבע על מעגל?" — שכן הביטוי "להתכוון בביאור לזאת-זאת", כמו גם הביטוי "לפרש את הביאור כדרכך", שניהם אינם מציינים תהליך המלווה את מתן הביאור ואת שמיעתו.

35. ישנן כמובן גם כאלה שניתן לכוונן "התנסויות אופייניות" להצבעה על הצורה, למשל. לדוגמה, עקבת תווי המתאגר עם האצבע, או במבט, בעת ההצבעה. — אך כשם שאין דווקא אלא מתרחשות בכל המקרים שבהם אני מתכוון לצורה, כך גם לא מתרחש איה תהליך אופייני אחר בכל אותם המקרים. — עם זאת, אפילו אם תהליך שכזה היה חוזר וגשנה בכל אותם המקרים, עדיין יאה זה תלוי במסכות — כלומר, כמה שמתרחש לפני ההצבעה ואחריה — האם נאמר "הוא הצביע על הצורה ולא על הצבע".

שכן במלים "להצביע על הצורה", "להתכוון לצורה" וכד' לא נעשה אותו השימוש כמו באלה: "להצביע על הספר הזה" (לא על ההוא), "להצביע על הכיסא, לא על השולחן" וכד'. — הן דעתך כמה שונה האופן שבו אנו לומדים את השימוש במלים: "להצביע על הדבר הזה", "להצביע על הדבר ההוא", לעומת: "להצביע על הצבע, לא על הצורה", "להתכוון לצבע" וכד'.

כאמור, במקרים מסוימים, בעיקר כשמצביעים על הצורה או על המספר, ישנן התנסויות ודרכים אופייניות להצבעה — אופייניות בשל היותן חוזרות ונשנות לעתים קרובות (לא תמיד) כשמתכוונים לצורה או למספר. אך האם אהא מכיר גם התנסות אופיינית להצבעה על כלי משחק בתורת כלי משחק? ואף-על-פי-כן ניתן לומר: "אני מתכוון שכלי משחק זה נקרא 'מלך', ולא כפי-פי-כן מסוים זה שאני מצביע עליו". (להכיר, לאחל, להיזכר, וכד').

כיצד זה קורה שבמלים "דבר זה הוא כחול" מתכוונים פעם לאמירה אודות העצם שמצביעים עליו — ופעם לכיבור המלה "כחול"? ובכן, במקרה השני תכוונה היא בעצם ל"זה נקרא 'כחול'". — האם ניתן אפוא להתכוון פעם אחת במלה "הוא" ל"נקרא", ובמלה "כחול" ל"כחול", ומעם אחרת ב"הוא" להתכוון באמת ל"הוא"?

יכול גם לקרות שמישהו יחליץ ביאור מתוך מה שמתכוון להיות מסירת מידע. [תערת שוליים: כאן חבויה אמונה תפלה הרה-תוצאות].

האם ביכולתי להתכוון במלה "פופופו" ל"אם לא ירד גשם, אלך לטייל"? — רק בשפה יכול אני להתכוון במשהו למשהו. זה מראה בבחינות שהדקדוק של "להתכוון" איננו דומה לזה של הביטוי "לדמות לעצמך משהו" או כיצא בו.

36. ואנו עושים כאן מה שאנו עושים באלף מקרים דומים: מכיוון שאיננו יכולים לציין פעולה גופנית אחת שאנו מכנים אותה הצבעה על הצורה (כניגוד, למשל, לצבע), אנו אומרים שלמלים הללו מתאמה פעילות רוחנית. במקום שבו מומזת לנו השפה על דבר-מה חומרי, אך אין כזה במצא, אנו נוטים לומר ששם יש רוח.

37. מהו היחס בין שם לבין הקרייבשם? — ובכן, מהו? התכוון במשחק הלשון ב-28, או באחר: שם רואים מהו שכנראה מכוון יחס זה. את היחס הזה יכולה בין היתר לכוון אף העובדה ששימעת השם מעלה על רוחנו את תמונת הקרייבשם, ובין היתר אף העובדה שהשם כתוב על הקרייבשם, או שמבטאים אותו בעת שמצביעים על הקרייבשם.

38. ואולם מהו אשר קוראת בשם, למשל, המלה "זה" במשחק-הלשון ב-88, או המלה "זאת" בהגדרה המצביעה "לזאת קוראים..."? — אם אין רוצים ליצור כלבול, מוטב שבכלל לא נאמר כי מלים אלה הן שמות של משהו. — וראוי לציין הוא שעל המלה "זה" נאמר פעם שהיא-היא השם האמיתי. כל שאר המלים שאנו קוראים להן "שם" אינן אפוא כאלה, אלא כמובן קרוב, לא-מדויק.

תפיסה מוזרה זו מקורה בגטייה לעשות את הלוגיקה של שפתנו לנגבית — כפי שניתן לכוונת זאת. התשובה האמיתית לכך היא: לדברים שונים ביותר אנו קוראים "שם"; המלה "שם" מאפיינת מגוון רב של אופני שימוש במלה, המתחייבים זה לזה בדרכים רבות ושונות: — ואולם בין אופני שימוש אלה לא נכלל זה של המלה "זה".

אמת, לעתים קרובות — למשל, בהגדרה המצביעה — אנו מצביעים על הקרייבשם ומבטאים בתוך כך את חשם. ובאותו אופן אנו מבטאים — למשל, בהגדרה המצביעה — את המלה "זה" תוך שאנו מצביעים על דבר-מה. כמד' כן המלה "זה" ניצבת לעתים קרובות במבנה המשפט באותו המקום כמו שם. ואולם, שם מתאפיין בדיוק בכך שהוא מכויר באמצעות ההצבעה "זה הוא פלוני" (או "לזה קוראים פלוני"). אך האם אנו גם מכארים: "לזאת קוראים זה?" או "לזה קוראים זה?"

זה מתקשר עם תפיסת מתן השם כהתליך מסחרי [אוקולט], כביכול. מתן השם נראה כקישור מודר של מלה עם עצם. — וקישור מודר שכזה אכן קורה כאשר הפילוסוף, כבואו להשוף מהו בדיוק היחס בין השם והקרייבשם, מתכוון בעצם שלפניו תוך שהוא חוזר איך-ספור פעמים על איזשהו שם, או אף על המלה "זה". שכן הבעיות הפילוסופיות נוצרות כאשר הלשון יוצאת לחופשה.

סוקרטס ("תיאטיטוס"): "אם אינני טועה, שמעתי אמרים: עבור היסודות הראשונים — אם מותר לי להתבטא כך — שמהם אנו וכל שאר הדברים מורכבים, אין כל הנדדה; שכן כל מה שקיים כשהוא לעצמו ניתן רק לציין בשם; שום קביעה אחרת איננה באפשר, אך לא זו שהדבר קיים ולא שהוא איננו... אבל מה שקיים כשהוא לעצמו הייבים... לכנות בשם ללא שום קביעה נוספת. לפיכך אי-אפשר לדון על-דרך הביאור בשום יסוד ראשוני; שכן אין עבורו מאומה מחוץ לכינוי לבדו; שהרי יש לי רק שמו בלבד. ואולם כפי שמה שמורכב מהיסודות הראשונים הללו הוא עצמו יציר מחובר, כך חופכים גם כינויו במעשה-המרכבה הזה לאופן דיבור מכאן; שכן עצם מהותו של זה הוא חיבור השמות."⁴⁷

יסודות ראשונים אלה היו אף האינדיבידואלים של ראסל, כמו גם העצמים שלי (מאמר לוגי-פילוסופי).

47. אך מהם החלקים הפשוטים שהמציאות מורכבת מהם? — מהם החלקים הפשוטים של כיסא? — התיבות: העץ, שמהן הוא בנוי; או המולקולות, או האטומים? — "פשוט" פירושו: בלתי-מורכב. והעיקר כאן הוא: באיזה מובן 'מורכב'? הייבור אודות 'החלקים הפשוטים' סתם של הכיסא, חסר כל מובן.

וכן: התפיסה החזותית שיש לי של העץ הזה, או של הכיסא הזה, האם היא מורכבת מחלקים? ומה הם החלקים הפשוטים? ריבוי צבעים הוא אופן אחד של מורכבות; אופן אחר הוא, למשל, זה של קו מתאך שבו הבני מקטעים ישרים. ועל קו עקום אפשר לומר שהוא מורכב מענף עולה ומענף יורד.

אם אומר למישהו, ללא הסבר נוסף, "מה שאני רואה עתה לפני הוא מורכב", הוא ישאל בצדק: "למה אתה מתכוון במורכב? שהרי פירושם דברים ושונים אפשריים כאן!" — לשאלה "האם מה שאתה רואה הוא מורכב?" יש מן הסתם מובן כאשר ברור מלכתחילה מהו אופן המורכבות — כלומר, מהו השימוש המיוחד במלה — שבו מורכב. לו הוחלט שהתפיסה החזותית של העץ תחשב "מורכבת" כאשר רואים לא רק גזע אלא גם ענפים, אזי היה מובן ברור — ושימוש ברור — לשאלה "האם החלקים החזותיים של העץ הזה הוא פשוט או מורכב?" כמו גם לשאלה "מהם החלקים הפשוטים?" והתשובה לשאלה השנייה כמובן איננה "הענפים" (זו תהיה תשובה לשאלה היקדוקית: "כיצד קוראים כאן לחלקים הפשוטים?"), אלא אולי תיאר של כל ענף וענף.

5 הנוסח התיקן כאן הוא לפי התרגום הגרמני (של פרידנראגן) בו השתמש ויטגנשטיין. והשוואה הרגום ליבס לקטע זה ("תיאטיטוס", 202-201, מבני אפלטון, כרך שלישי, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב תש"ך, עמ' 164).

ואולם כלום אין זה ברור לחלוטין שלוח שחמט, למשל, הוא מורכב? — אתה רואי חושב על כך שחנא מורכב מ-32 משבצות לבנות ומ-32 משבצות שחורות. וכי לא יכולנו אף לומר, למשל, שאז מורכב מצבע לבן ומצבע שחור ומרגם המשבצות? ואם אמנם ישנם כאן אותני התבוננות שונים לגמרי, התרצה עדיין לומר שתמית שלוח השחמט הוא 'מורכב'? — השאלה "האם עצם זה הוא מורכב?" מחוץ למסגרת של משחק מסוים דומה למעשה בילד שנתבקש פעם לקבוע האם הפעלים ברוגמאות-משפט מסוימות מופיעים בצורת הפעיל או הסביל, ושבר את ראשו האם הפועל "לישון", למשל, משמעו דברי-מה פעיל או סביל.

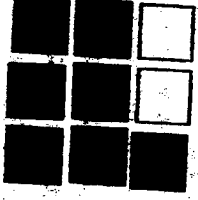
אנו משתמשים במלה "מורכב" (ומכאן שגם בשם "פשוט") באין-ספור אופנים שונים הקשורים זה בזה בדרכים שונות. (האם צבעה של משבצת כלוח השחמט הוא פשוט, או שמא מרכיבים אותו לבן שחור וצהוב טהור? והאם הלבן הוא פשוט, או שמא מרכיבים אותו צבעי הקשת? — האם קטע זה באורך 2 ס"מ הוא פשוט, או שמא מרכיבים אותו שני חלקי קטעים באורך 1 ס"מ כל אחד? ומדוע לא קטע אחד שאורכו 3 ס"מ וקטע אחר של 1 ס"מ הנמדד בכיוון השלילי?)

התשובה הנכונה לשאלה הפילוסופית: "האם התפיסה החזותית של העץ הזה היא מורכבת, ומהם חלקיה?" היא זו: "חלוי מה אתה מבין במורכב." (וזו כמובן איננה תשובה, אלא החיית השאלה.)

48. הבה נניח את השיטה של 28 על הצגת הדברים כ"תיאטיטוס". נתבונן במשחק-לשון שלגביו הצגה זו אמנם תופסת. השפה תשמע לייצוג של ציורפי משבצות צבעוניות על-פני משטח. המשבצות בונות מכלול [קומפלקס] דמוי לוח שחמט. יש משבצות אדומות, ירוקות, לבנות ושחורות. מלות השפה, כהתאמה, הן "א", "י", "ל", "ש". ומשפט הוא סדרה של מלים אלה. הן מתארות הרכב של משבצות בסדר הזה:

1	2	3
4	5	6
7	8	9

המשפט "אאשייאלל", למשל, מתאר אפוא את ההרכב הבא:

המשפט כאן הוא מכלול של שמות שתואם לו מכלול של יסודות [אלמנטים]. היסודות הראשונים הם המשבצות הצבעוניות. וכי הם פשוטים? — לא אדע את מה עלי לכתוב ביתי טבעיות בכינוי "פשוט" במשחק-הלשון הזה. אך בנסיבות אחרות אקרא למשבצת ה"צבעית" "מורכבת", ציגית משני מלבנים, או מהיסודות של צבע וצורה. אבל ניתן גם להגדיר את מושג המורכבות כך שמשפט קטן יכונה 'מורכב' ממשפט גדול יותר וממשפט-נוסף המחוטר ממנו. השורה עם 'הרכבה' של כוחות, 'חלוקה' של קטע באמצעות נקודה שמחוצה לו; כיתויים אלה מראים שאנו נוטים כפשוטו מ'אין' לחפוס את הקטן יותר כתוצר ההרכבה של גדולים ממנו, ואת הגדול יותר כתוצר 'חלוקה' של קטנים ממנו.

אבל אינני יודע האם עלי לומר כעת שאדפיק יסודות מרכיבים את הצורה שהמשפט שלנו מתאר, או תשעה! וככן, חזאם ארבע או תשע אויות מרכיבות את המשפט ההוא? — ומה הם היסודות שלו? תבנית האותיות, או האותיות? וכלום אין זה היינדיך מה אנו אומרים, כל עוד אנו מוצעים 'איהבנה בכל מקרה לגופו'?

49. אך מה פירוש הדבר, שאין ביכולתנו להגדיר (כלומר, לתאר) את היסודות הללו, אלא רק לכותם בשם? פירושו של דבר, למשל, שבמקרה הגבולי שבו משבצת אחת כלבד מכוננת את המכלול, תיאורו יהיה כפשוטו שמה של המשבצת הצבעונית.

ניתן כאן לומר — הגם שזה מוביל בקלות לכל מיני אמונות פילוסופיות תפלות — שהסימן "א" או "ש" וכי יכול להיות פעם מלה ומעם משפט. אך השאלה האם יהא מלה או משפט, תלויה במצב שבו מבטאים או כותבים אותו. אם, למשל, על A לחאו ל-B מכללים של משבצות צבעוניות והוא משתמש כאן במלה "א" לבדה, אוי נוכל לומר שהמלה היא תיאור — משמע משפט. לעומת זאת, אם הוא משגן את המלים ומשמעותיותן, או מלמד מישהו אחר את השימוש במלים ומבטא אותן במהלך הלימוד המצביע, אוי לא נאמר שהן כאן משפטים. במצב הזה המלה "א", למשל, איננה תיאור; מלגם באמצעותה יסוד

— אך משום-כך יהא זה משונה לומר כאן שאת היסוד ניתן אך ורק לכנות בשם, שהרי כינוי-בשם ותיאור אינם ניצבים על מישור אחד; הכינוי-בשם הוא הכנה לתיאור. הכינוי-בשם עדיין אינו מהלך במשחק-הלשון, — ממש כפי שהצבת כלי שחמט במקומו על הלוח איננה מהלך במשחק השחמט. אפשר לומר: אם קראת למשהו בשם עדיין לא עשית מאומה. הרי אין לו כל שם מחוץ למשחק. והו גם מה שסנדרה כיוון לו, באומרו שרק בהקשר המשפט יש למלה משמעות.

50. מה פירוש הדבר לומר שאין ביכולתנו לייחס ליסודות לא קיום ולא אי-קיום? — ניתן לומר: אם כל מה שאנו מכנים "קיום" ו"אי-קיום" מתמצה בנוכחותם או באי-נוכחותם של קשרים בין היסודות, אוי אין כל מובן לדבר על קיומו (אי-קיומו) של יסוד; כשם שאם כל מה שאנו מכנים "הוס" מתמצה בהפרדתם של יסודות, אין מובן לדבר על הוס של יסוד.

אבל היינו רוצים לומר: לא ניתן לייחס ליסוד קיום, שכן אילו הוא לא היה קיים, אוי לא היה אפשר אפילו לנוכחו בשם ולמכך אף לא לומר עליו דבר, — עם זאת, הבה נתבונן במקרה מקביל, ישנו דבר אחד שעליו אי-אפשר לומר שאורכו מטר אחד וגם לא שאורכו אינו מטר אחד, וזהו המטר המקורי (ה"אב-מטר") שבפרס. — בכך כמובן לא ייחסנו לו איזשהי תכונה יוצאת-דופן, אלא רק ציינו את תפקידו הייחודי במשחק המדידה עם מדי-מטר.

— נדמה לעצמנו שבפרס שמורים, באופן דומה למטר המקורי, גם דגמים של צבצים. וככן נגדיר: "דיונון" משמעו הצבע של הדיונון המקורי (ה"אב-דיונון") השמור שם בחיבה האטומה. ואי אין כל מובן לייחס לדגם הזה את הצבע האמור, וגם לא לשלול אותו ממנו.

ניתן לבטא זאת כך: הדגם הזה הוא מכשיר של השפה שאנו מנסחים באמצעותה טענות-צבצ. במשחק הזה הוא אינו המיוצג, אלא הוא אמצעי היוצג. — והוא הדין לגבי יסוד במשחק-הלשון של 488, שאנו מכנים אותו בשם כעת שאנו מבטאים את המלה "א": בכך הענקנו לדבר הזה תפקיד במשחק-הלשון שלנו; הוא עתה אמצעי ייצוג. והאמירה "לולא הוא היה קיים לא יוכל היה להיות לו שם" אין בה יותר, או פחות, מאשר כוזב: אילו דבר זה לא היה קיים, לא היינו יכולים להשתמש בו במשחק שלנו. — מה שנראה כחיוב לחוקיים, שייך לשפה, במשחק שלנו הוא פירדוקמה; דבריהם משווים עמו. ולעמוד על כך אפשר שמשמעו לקביע קביעה תשובה; ואף-על-פי-כן זוהי קביעה הנוגעת למשחק-הלשון שלנו — לאופני היוצג שלנו.

51. בתיאור משחק-הלשון ב-488 אמרתי שהמלים "א", "ש" וכי תואמות לצבצי המשבצות. ואולם מהו שמובן התאמה זו, באיזו מידה ניתן לומר

באמצעות טבלה לכלל תמונה של משבצות צבעוניות). אפשר לומר שטבלה זו מקבלת כאן את התפקיד שממלאים, במקרים אחרים, הזיכרון והאסוציאציה. (בדרך-כלל לא נמלא את המקרה "הבא לי פרט אדם" על-ידי כך שנחפש תחילה את הצבע האדום בטבלת צבעים ואז נביא פרט שצבעו כצבע שמצאנו בטבלה; ואולם כאשר מדובר בכחידה, או בערבוב, של גוון מסוים של אדם, אזי קורה שנשתמש ברגם או בטבלה.)

אם נקרא לטבלה שכזאת ביטוי של כלל של משחק-הלשון, אזי אפשר לומר שתפקידים שונים ביותר במשחק עשויים ליפול בחלקו של מה שאנו מכנים כלל של משחק-לשון.

54. הבה ניזכר אפוא באלו מקרים או אומיים שמשחק מתנהל על-פי כלל מסוים.

הכלל יכול להיות: עזר לימוד במשחק. מטרים אותו ללומד וקמרגלים את התלתו. או שהוא כלי עבודה של המשחק עצמו. — או שהכלל איננו משמש לא בלימוד ולא במשחק עצמו; ואף אין הוא מופיע ברשימת כללים כלשהי. לומדים את המשחק על-ידי כך שמתכוונים כיצד האחרים משחקים אותו. ואולם אנו אומרים שמשחקים בהתאם לכללים אלה-ואלה מכיוון שצופה מסוגל לשחזר מחוץ הפרקסיס של המשחק. — כמו חוק טבע שמהלך המשחק כפוף לו. — אך כיצד יבחין הצופה במקרה זה בין טעות של השחקנים לבין מהלך משחק תקין? — ישנם לכך סימנים מבחינים [Merkmale] בהתנהגות השחקנים. חשוב על ההתנהגות האופיינית של מי שמתקן פליסטיקה. אפשר לזהות שמישהו עושה זאת גם כאשר אין מכינים את שפתו.

55. "מה שמצוין על-ידי שמות בשפה הייב להיות בלתי ניתן להכחדה; שכן נחזין שאפשר יהיה לחזר את המצב שבו כל מה שניתן להכחדה אמנם נכחד. ובתיאור זה יופיעו מלים; ומה שתואם לחן חייב או שלא להיות מוכחד, שאם-לא-כן לא תהיה למלים משמעות." אסור לי לכתוב את הענף שאני יושב עליו.

ניתן כמובן להתנגד מיד ולומר שהתיאור עצמו חייב להוציא את עצמו מכלל ההכחדה. — אבל אותו דבר שתואם למלות התיאור, ולפיכך לא מותר בהכחדה אם התיאור אמיתי, הוא-הוא מה שמעניק למלים את משמעותן. — מה שבלעדיו לא תהיה להן משמעות. — אבל הרי אדם זה, במובן ידוע, אינו אלא מה שתואם לשמו. אך הוא ברי-הכחדה ושמו איננו מאבד את משמעותו כאשר נושא נכחד. — דוגמה לדבר שהשם תואם לו, ואשר בלעדיו לא היתה לו משמעות, היא פרדיגמה, שבה משתמשים במשחק-הלשון בקשר עם השם.

שצבעים מסוימים של משבצות תואמים לסימנים הללו? שהרי הסבר כ-48§ יצר רק קשר אחד בין הסימנים הללו לבין מלים מסוימות בשפתנו (שמות הצבעים). — ובכן, היתה הנחה מוקדמת שלימוד השימוש בסימנים ייעשה אחרת, כלומר, באמצעות הצבעה על פרדיגמות, ניהא; אך בכל-זאת מה פירוש האמירה שפרקסיס של הלשון תואמים לסימנים יסודות מסוימים? — האם זה נערץ בכך שהאדם המתאר את מכלולי המשבצות הצבעוניות תמיד אומר "א" במקום שבו ישנה משבצת אדומה; "ש" במקום שבו יש שחורה וכיו'?

אבל מה קורה אם הוא שוגה בתיאור ואומר בטעות "א" במקום שבו הוא רואה משבצת שחורה — מהו כאן הקריטריון לכך שזו היתה טעות? — או שמה הפעטה של משבצת אדומה בעיני רוחם של המשתמשים בשפה בשעה שהם משתמשים בסימן "א" היא-היא המכוננת את העובדה ש"א" מציין משבצת אדומה?

כדי לראות בבהירות רבה יותר אנו חייבים כאן, כמו באינספור מקרים דומים, להתמקד בפירוש התהליכים; להתבונן מקרוב במתרחש.

52. אם אני נוטה להניח שעכבר נוצר באמצעות אֶבִּיגְוֶזְה' מסמוטוטים אפורים ומאבק, אזי איטיב לעשות אם אבדוק את הסמוטוטים בקדקנות כדי לראות כיצד יכול היה עכבר להתחכא בהם, כיצד יכול היה להגיע לשם וכיו'. אבל אם אני מושוכנע שעכבר לא יכול להתחוות מהדברים הללו, אזי חקירה זו תהיה אולי מיותרת.

ואולם אנו חייבים תחילה ללמוד להבין מה מתנגד לבחינה שכזאת של פרטים בפילוסופיה.

53. במשחק-הלשון שלנו כ-48§ יש אפשרויות שונות, מקרים שונים שבהם היינו אומרים כי סימן במשחק הוא שמה של משבצת צבע כזה-וכזה. היינו אומרים זאת, למשל, לו ידענו שהאנשים המשתמשים בשפה זו למוז את השימוש בסימנים באופן כזה-וכזה. או לחלופין, לו היה נקבע ככתב, ניתח בצורת טבלה, שלסימן הזה תואם היסוד ההוא, והיו משתמשים בטבלה בלימוד השפה ונעזרים בה כדי להגיע להכרעה במקרים מסוימים השנויים במחלוקת. ואולם אנו יכולים אף לדמות לעצמנו שטבלה שלואת מהווה כלי עבודה לשימוש בלשון. תיאור של מכלול כלשהו יתנהל אז כך: זה שמתאר את המכלול נוטל עמו טבלה ומחפש בה כל אחד מהיסודות של המכלול ועובר מן היסוד אל הסימן (ואפשר גם שמקבל התיאור יתרגם את המלים של אותו התיאור

56. אך מה אם אין שום דגם כזה השייך לשפה; אם, למשל, אנו שומרים בזיכרון את הצבע שמלה מסוימת מציגת? — ואם אנו שומרים אותו בזיכרון, אזי הוא מן-הסתם מופיע לנגד עיני רוחנו כאשר אנו מבטאים את המלה. לפיכך, הצבע כשלעצמו הייב להיות בלתי ניתן להכחדה, אם צריכה להתקיים האפשרות שניזכר בו בכל עת. — אבל מה ייחשב אפוא בעינינו כקריטריון לכך שאנו זוכרים את הצבע שבחן נאמר שהדגם שניה את צבעו, דגם ולא לפי זיכרונו, אזי יש נסיבות שבחן נאמר שהדגם שניה את צבעו, ונשפטו זאת לפי הזיכרון. ואולם כלום לא יהיו אף נסיבות כהן נדבר אודות דהייה (למשל) של תמונת הזיכרון שלנו? האין אנו נתונים לחסדיו של הזיכרון כאותה מידה כמו לאלה של הדגם? (שהרי מישוה יכול לרצות לומר: "אילולי היה לנו זיכרון, היינו נתונים לחסדיו של דגמי") — או אולי לחסדיו של תגובה כימית. שווה בנפשך שעליך לצייר צבע מסוים "צ", שהוא הצבע המתקבל מהרכבתם של היסודות הכימיים X ו-Y. — תנתן שהצבע הזה נראה לך יום אחד בהיו יותר מאשר ביום אחר; כלום לא יהיו נסיבות שבהן תאמר אז: "אני רדאי טועה, הצבע הוא לבטח אותו הצבע במי אתמולי"? זה מראה שלא תמיד אנו פונים אל מה שאומר הזיכרון כאלו פסקידין עליין בלתי ניתני לערעור.

57. "דבר-מה אדום יכול להיכחד, אבל אדום אינו יכול להיכחד, ולכן המשמעות של המלה 'אדום' איננה תלמיה בקיומו של אישהו דבר אדום." — רדאי יהא זה חסר-מוכר לומר שהצבע האדום (צבע) לא מיומנט) נקיע או נכתש אך כלום אין אנו אומרים, "האדום נעלם"? ואל תיאחז בכך שאנו יכולים להעלותו בעיני רוחנו גם כאשר שום דבר אדום כבר איננו במצאו איז זה אלא כאילו רצית לומר שגם אז עדיין תהיה תגובת-כימית אשר תסיק להבה אדומה. — שכן מה יקרה אם לא תוכל עוד להיזכר בצבע הזה? — אם אנו שוכחים מהו הצבע שזוהו שמו, אזי הוא מאבד את משמעותו עבורנו; בלומר, לא נוכל עוד לשחק צמו משחק-לשון מסוים. ובמקרה כזה יש להשוות את המצב לזה שבו אבדה הפרדיגמה שהיחה אמצעי של לשונו.

58. "שם 'יקרא רק מה שלא יכול להופיע בעידון X קיים" — וכן א"י אפשר לומר 'אדום קיים', שכן אם האדום לא היה קיים, לא ניתן היה כלל לדבר אודותיו." — מוטב: אם "X קיים" איננו אומר אלא, של "X" יש משמעות, — אזי אין זה משפט העוסק ב-X, אלא מה משפט אודות השימוש שלנו בלשון, דהיינו, אודות השימוש במלה "X".

המלים "אדום קיים" אינן מניבות משמעות. דהיינו, שהוא קיים פשוט 'בעצמו ולעצמו: אותו רעיון. — שווה טענה משפטית אודות אדום, — מתבטא גם בכך שאנו אומרים, למשל, שאדום הוא אל-זמני, ואולי אף ביתר חוקף כביטוי "בלתי ניתן להכחדה".

אך מה שלאמיתו של דבר אנו רוצים הוא לתפוס את "אדום קיים" כטענה: למלה "אדום" יש משמעות. או אולי נכון יותר: לתפוס את "אדום אינו קיים" כיל-אדום אין משמעות". אלא שאין אנו רוצים לומר שהביטוי ההוא אומר זאת, אלא שאת זה הוא חייב לומר לו בכלל היה לו מובן. אבל בניסיון לומר זאת הוא סותר את עצמו — בדיוק מפני שאדום קיים 'בעצמו ולעצמו'. ואילו סתירה מצויה רק במשהו כגון זאת, שהמשפט נראה כאילו הוא מוכר על הצבע בעוד שעליו לומר משהו אודות השימוש במלה "אדום". — ואולם במציאות אנו כהחלט אומרים שצבע מסוים קיים; ופירושו של דבר איננו אלא שקיים דבר-מה שזוהו צבעו. והביטוי הראשון איננו פחות מדויק מהשני; במיוחד לא במקרה שהידבר-מה שזוהו צבעו איננו עצם גשמי [פיסיקלי].

59. "שמות מציינים רק את מה שהוא יסוד של המציאות. מה שאינו בר-הכחה, מה שנתו בעינו בכל השינויים: — אך מהו הדבר הזה? — הרי תוך כדי אמירת המשפט כבר עלה הדבר בדעתנו; כבר היבנו דימוי לגמרי מוגדר — תמונה מוגדרת, שברינונו להשתמש בה. שהרי הניסיון כלל לא מראה לנו את היסודות האלה, אנו רואים חלקים של משהו מורכב (של ניסא למשל). אנו אומרים שהמשמעות היא חלק מחכיסא, אבל גם היא עצמה מורכבת מסוגי עץ שונים; בעוד שרגל היא חלק פשוט. כמדין אנו רואים שלם שמשנתה (נכחד). בעוד שחלקיו נותרים ללא שינוי. אלה הם החומרים שממם אנו יוצרים את התמונה הזאת של המציאות.

60. ובכן, כשאני אומר: "המטאטא שלי עומד במינה", — האם זו בעצם טענה אודות המוט והמברשת של המטאטא? בכל אופן הרי ניתן להמירה בטענה המציינת את מצבו של המוט ואת מצבה של המברשת. הרי טענה זו היא בצורת המשך ניתוח של הראשונה. — אך מדוע אני מכנה אותה "המשך ניתוח"? — ובכן, אם המטאטא ניצב שם, אזי הרי פירושו של דבר שחייבים להיות שם מוט ומברשת בהתייחסות מסוימת זה לזו; זהו היה קודם חבוי בכיול כמובנו של המשפט, ובמשפט המנוחה זה נאמר במפורש. האם מי שאומר שהמטאטא עומד במינה מתכוון אפוא בעצם לזאת: המוט שם, וגם המברשת, המוט תקוע בתוך המברשת? — אם נשאל מישוה האם לכך התכוון, הוא יאמר מן-הסתם שהוא כלל לא חשב דווקא על המוט או דווקא על המברשת.

וזאת תהיה התשובה הנפונה, שכן לא היה כוונתו לדבר דווקא על המוט או על המכרשת. שווה בנפשך שבמקום לומר למישהו "הבא לי את המטאטא!" — תאמר לו "הבא לי את המוט ואת המכרשת החקיקה בוי" — כלום אין התשובה על כך: "האם אתה רוצה את המטאטא? ומדוע אתה מביע זאת באורח כה משונה?" — האם הוא יבין אפוא את משפט המשך הניתוח טוב יותר? — אפשר לומר, כי משפט זה משיג אותו הדבר כמו המשפט הרגיל, אך בדרך יותר פתלתלה. — חשוב-נא על משקל-לשון שבו ניתוח למישהו פקודה להביא דברים מסוימים המורכבים מאי-אלו חלקים, לחיזים, או כיצא כאלה. ושני אופנים למשחק: כאחד (א) יש לדברים המורכבים (מטאטאים, כיסאות, שלחנות וכדו') שמות, כמו ב-158; וכאחר (ב) יש שמות רק לחלקים, וחשלים מתואר בעזרתם. — באיזו מידה מהווה אפוא פקודה במשחק השני צורה מנותחת של פקודה במשחק הראשון? וכי מהו מטרתה בזה, ונגלית עתה באמצעות הניתוח? — אמנם כן, המטאטא יתפרק אם מפרדים את המוט מן המכרשת; אך האם כשל כך הפקודה להביא את המטאטא מורכבת. אף היא מחלקים הראמים?

61. "אך בוודאי לא תחיש שפקודה מסוימת ב-(א) אומרת אותו הדבר כמו פקודה ב-(ב); וכיצד תפנה או את השייח, אם לא צורה מנותחת של הראשונה?" — כמובן, גם אני אומר שלפקודה ב-(א) יש אותו המובן כמו לפקודה ב-(ב); או כפי שניסחת זאת קודם: הן משיגות אותו דבר. הווה אומר: אם למשל יראו לי פקודה ב-(א) וישאלוני "איזו פקודה ב-(ב) היא שוות מובן לזאת?" או אף "איזו פקודה ב-(ב) סותרת אותה?", אוי אתן תשובה כזאת- וכזאת. אך אין בכך כדי לומר שהגענו לכלל הסכמה כללית לגבי השימוש בכליטוי "להיות שווה-מובן" או "להשיג אותו הדבר". כי ניתן לשאול באיזה מקרה אנו אומרים: "אלה אינן אלא שתי צורות שונות של אותו המשחק".

62. חשוב-נא, למשל, שמקבל המקודות ב-(א) וזב-(ב) צריך לברוק בסבלה כלשהי, המשייכת שמות לתמונות, לפני שהוא מביא את הנידוש. האם הוא עושה אותו הדבר כאשר הוא ממלא אחר הפקודה ב-(א) ואחר הפקודה התואמת לה ב-(ב)? — כן ולא. תוכל לומר: "העוקף בשתי הפקודות הוא זהה". גם אני אומר זאת כאן. — ואלם לא תמיד ברור מהו שעלינו לכוונת העוקף של פקודה. (בה-במידה ניתן לומר על דברים מסוימים: מטרםם היא זריזו. המהותי הוא, שזוהי מטרם, שהיא משמשת לתאורה: — העובדה שהיא מקשטת את החדר, ממלאת חלל ריק וכדו', אינה מהותית. אך לא תמיד מופיעים בכיור המהותי והלא-מהותי.)

63. ואלם, הביטוי שמשפט ב-(ב) הוא צורה מנותחת של משפט ב-(א) יסחה אותנו בקלות לסבור שהצורה ב-(ב) היא הכסיסית יותר; שהיא היא זו המראה למה האחרת מפותנת, וכדו'. למשל, אנו חושבים: מי שברשותו רק הצורה הבלתי-מנותחת, חסר את הניתוח; ואילו מי שמכיר את הצורה המנותחת מחזיק בכול: — אך כלום אין אני רשאי לומר שגם האדם הזה מאבד היבט של העניין, וגם האדם ההוא?

64. נדמה לעצמנו שמינים את המשחק ב-488 לכה שבו שמות אינם מציגים ריבועים חד-צבעיים אלא מלבנים המורכבים כל אחד משני ריבועים שבאלה: מלבן אחד שכוה, שחציו אדום וחציו ירוק, ויקרא "U"; מלבן שחציו ירוק וחציו לבן ויקרא "V", וכדו'. כלום לא נוכל לדמות לעצמנו בני-אדם שיש להם שמות עבור צירופי צבעים שאלה, אך לא עבור הצבעים היחידים? השוכב נא על המקרים שבהם אנו אומרים: "לצירוף צבעים זה (למשל, הטריקולור הצרפתי) יש אופי לגמרי ייחודי".

באיזו מידה זקוקים הסאינים במשחק-לשון זה לניתוח? עד כמה ניתן בכלל להמיר משחק זה ב-488? — זהו פשוט משחק-לשון אחר; אף אם הוא קרובו של 488.

65. כאן אנו נתקלים בשאלה הגדולה המונחת ברקע כל העינים הללו. — שכן אפשר לטעון כנגדי: "אתה מקל על עצמך! אתה מדבר על כל מיני משחקי-לשון, אך לא אמת מאומה אודות מה שהוא מהותי למשחקי-הלשון, ולפיכך ללשון. מהו המשחק לכל ההליכים הללו ומהו עושה אותם ללשון, או לחלקי לשון. אתה פוטר את עצמך בדיוק מאותו חלק של החקירה שגם לך עצמך בזמנו את עיקר כאב-הראש, דהיינו, החלק הנוגע לצורה הכללית של המשפט ושל הלשון".

וזאת אמת. — במקום לציין משהו המשותף לכל מה שאנו קוראים לשון, אני אומר שלכל התופעות הללו אין אף דבר אחד משותף שבינינו או מחילים אותה: המלה על כולן, — אלא שהן מתייחסות זו לזו באופנים רבים ושונים. ובשל זלם קרובה זה, או יחס קרבה אלה, אנו קוראים לכולן "לשונות". אשתדל להבהיר זאת.

66. עיינא למשל פעם בהליכים שלהם אנו קוראים "משחקים". כוונתי למשחקי לוח, למשחקי קלפים, למשחקי כדור, למשחקי מלחמה, וכן הלאה. מהו המשותף לכל אלה? — אל תאמרי: "חייב להיות להם משהו משותף, שאם לא-כן הם לא היו קרויים 'משחקים'" — אלא התבונני וברוק האם יש לכל אלה

בכך שסיב אחד שזור לכל אודני של החוט, אלא בכך שסיבים רבים חופפים זה את זה.
 אבל אם מישוה ירצה לומר: "יש אפוא משהו משותף לכל המבנים הללו, דהיינו, הדיסיוניקציה של כל השותפויות הללו" — אזי אשיב לו: כן אין, אלא משחק במלה: באותה מידה אפשר לומר: יש דבר-מה השזור לכל אורך החוט, — דהיינו, החפיפה המתמשכת של הסיבים.

68. "ניחא; מושג המספר מוגדר עבורך אפוא כסכום הלוגי של המושגים הנפרדים הללו העומדים ביחסי קרבה זה לזה: מספר מונה (קדינלי), מספר דעינולי, מספר ממשי וכי'; ובאותו אופן יוגדר מושג המשחק כסכום הלוגי של המושגים החלקיים החומיים." — לא בהכרח, שכן אני יפול בדרך זו לחת למושג 'מספר' גבולות קשיחים, דהיינו, להשתמש במלה "מספר" לציון מושג קשיח-גבולות, אבל אני יכול גם להשתמש בו כך שהיקף המושג אינו חסום בגבול, ואמנם, כך אנו משתמשים במלה "משחק", שכן כיצד נתחם מושג המשחק? מהו עדיין בחוקת משחק ומה כבר אינו משחק? התוכל לציין את הגבולות? לא, כיכולתך למתח איה-אלו; שכן הם לא נמתחו עדיין. (אך זה מעולם לא הפייע לך כאשר השתמשת במלה "משחק".)

אינו מווסת. — המלה אינה חוזמה כליל על-ידי כללים; אך הרי גם אין כללים, למשל, עד לאיזה גובה מותר לזרוק את הכדור בטניס, או באיזו עוצמה, וכל-זאת טניס הוא משחק ואף יש לו כללים.

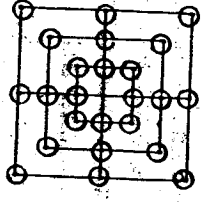
69. כיצד יבאר למישוהו מהו משחק? אני סבור שנהאר לו משחקים, ונוכל להוסיף להיאור: "לואת, וכיצא בזאת, קודאים 'משחקים'. וכלום אני עצמו יודעים יותר? ופי רק לזולת אין ביכולתנו להגיד בדיק מהו משחק? — ואולם זו איננה אי-ידיעה. אינו מכירים את הגבולות כי הם מעולם לא נמתחו. כאמור יש ביכולתנו למתח קריגבול — לשם מטרה מסוימת. האם לך מתוקף זאת הפכנו את המושג לשמיש? בשום פנים ואופן לא! (אלא-אם כן המדובר במטרה המסוימת הזאת). ממש בשם שמי שנתן את ההגדרה "1 צעד = 75 ס"מ" לא הפך בכך את יחידת האורך "צעד" לשמישה. ואם תרצה לומר "אבל הרי קודם-לכן לא הייתה זו יחידת אורך מדיקת", אשיב: ניחא, אז היא הייתה בלתי-מדיקת. — הגם שאתה עדיין חייב לי את הגדרת הדיק.

70. "אבל אם באורח זה המושג 'משחק' הוא בלתי-חחום, אזי איך יודע בעצם למה אתה מתכוון במשחק?" — כאשר אני מוסר את התיאור: "הקרקע

דבר-מה משותף. — שכן אם התכוונן בהם, אמנם לא תראה דבר-מה המשותף לכולם, אבל תראה יחסי-דמיון וקרבה, ואפילו סדרה-שלמה של יחסים שפאלה. כאמור: אל תחשוב, אלא התכוונן! — התכוונן, למשל, במשחק הלוח, על יחסי הקרבת-המגוונים שביניהם. ועתה עבורה אל משחקי הקלפים: כאן תמצא התאמות-מרבית עם אלה מהקבוצה הראשונה, אלא שתכונות-משותפות רבות נעלמות ואחרות מופיעות. אם נעבור עתה אל משחקי הכדור, חלק מהמשותף נותר בעינו, אבל הרבה אובד. — האם כולם 'משעשעים'? השווה שחמט עם "שחנה"? או שמא יש תמיד זכיה והפסד, או חחרת בין השחקנים? חשוב-נא על פסיואנס. במשחקי הכדור יש זכיה והפסד; אך כאשר ילד זורק את הכדור אל הקיר ושבו ותופסו, אזי תכונה זו-נעלמת: ראה-אלו תפקידים ממלאים כשרון ומול, וכמה שונה הכישרון במשחק השחמט ובמשחק הטניס: חשוב עתה על משחקי הילדים נוסח עוגה-עוגה: באי-ישנו יסוד השעשוע, אך-מה רבות התכונות האופייניות-האחרות-שנעלמו? וכך, גמאל לסקור את הקבוצות הרבות-רבות האחרות של המשחקים, ולראות דומויות-מופיעות ונעלמות-התוצאה של עיני זה היא: אנו-ירואים רשת מסופפת של דומויות החופפות והוצות זו את זו. דומויות-בגדל ובקטן.

67. איני יכול לאפיין את הדומויות הללו טוב יותר מאשר באמצעות הביטוי: "דמיון משפחתי": שכן כך חופפות והוצות הדומויות השונות השוררות בין קרובי-משפחה: מבנה גוף, תווי פנים, צבע עיניים, הליכה, מזג וכי' וכי'. וארצה לומר: ה'משחקים' יוצרים משפחה. יוצרים משפחה: מדוע אנו מכנים ובאותו האופן סוגי המספרים, למשל, יוצרים משפחה: מדוע אנו מכנים דבר-מה "מספר"? וככן, אולי משום-כך שיש לו איזו קרבה — ישירה — לאי-באותו המספר שבינינו עד עתה מספר; ואפשר לומר שמתוקף זה יש לו קרבה עקפה לדברים אחרים הקרובים גם הם כך. ואנו מאריכים את מושג המספר שלנו כפי שבטוויית חוט אנו שוררים סביב סביב, וחוטקו של החוט איננו חלוי

7. "שחנה" היא משחק לוח לשני שחקנים, שלכל אחד מהם חלף אבני משחק. על הלוח יש מערכת קווים החוצים זה את זה בזווית-שירות. כל שחקן שפליח לבנות "שחנה" — שלוש אבני משחק באותו הצבע, הפונות בשכנות-על-קו אחד. — רשאו לחויד למתוחו אכן משחק אחת מהלוח.

72. לראות את המשותף. הנח שאני מראה למישהו תמונת צבעונית שונות ואומר: "לצבע שאחיה רואה כחול קוראים 'צהוב-אוכרה'". — זהו הסבר שיוכן מתוקף זאת שהאתר יחפש ויראה מהו המשותף לתמונות הללו. הוא יוכל אז להסתכל על המשותף, להצביע עליו.

השווה לזאת: אני מראה לו דמיות שונות-צורה, הצבעות כולן כאותו הצבע, ואומר: "מה שיש לאלה במשותף קרוי 'צהוב-אוכרה'".

והשווה אף לזאת: אני מראה לו דגמים של גוונים שונים של כחול ואומר: "לצבע המשותף לכלם אני קורא 'כחול'".

73. המקרה שבו מישהו מגדיר לי את שמות הצבעים בכך שהוא מצביע על דגמים דאומר "לצבע הזה קוראים 'כחול', לזה 'ירוק',", ניתן מבחינת רבות להשוואה למקרה שבו הוא נותן לידי טבלה אשר בה רשומות המלים מתחת לדגמי הצבעים. — הגם שהשוואה זו עשויה להטעות בדרכים אחרות.

— תהיה כעת נטייה להרחיב את ההשוואה: אתה מבין את ההגדרה, משמע יש לך ברוחך מושג של הדבר המוגדר, וזה הוא דגם, או תמונה. כך, אם מראים לי עלים שונים ואומרים "לזה קוראים 'עלה'", אני מקבל מושג של צורת-עלה. תמונתה מצטיירת ברוחי. אך כיצד תיראה תמונה של עלה שאיננה מציגה שום צורה מסוימת זולת אותה הדבר המשותף לכל צורות העלים? איזה גוון יש לידגם שברוחי של הצבע הירוק? — זה המשותף לכל גוני הירוק?

"אך כלום לא ייתכן קיומו של דגם 'כללי' שכזה? נגיד סכימת עלה, או דגם של ירוק טהור?" — בוודאי! ואלם העובדה שסכימה כזאת תוכן כפימה ולא כצורתו של עלה מסוים, ושפיסת ירוק טהור תוכן כדגם לכל מה שהוא ירוק ולא כדגם של ירוק טהור? — היא מצדה טמונה באופן הייחוס של הדגמים הללו.

שאל את עצמך: איזו תבנית צריכה להיות לדגם של הצבע הירוק? האם עליו להיות מלבני? או שמה אז יהא זה דגם של מלבן ירוק? — האם עליו להיות אפוא בלתי-סדיר? אי-דגולרי? בצורתו? ומה ימנע מאתנו אז לראות אותו — כלומר, להשתמש בו — רק כדגם של צורה בלתי-סדירה?

74. לכאן שייך אף הדעין שמי שרואה את העלה כדגם של צורת-העלה באופן כללי רואה אותו אחרת ממי שמתכוון בו, נניח, כדגם לצורה המסוימת הזאת. ובכן, כך אמנם זה עשוי היה להיות — הגם שאין זה כך —, שכן אין בכך אלא לומר שעל-פי הניסיון, מי שרואה את העלה כדגם מסוימת ישתמש בו אחר-כך באופן כזה-זוכה או בהתאם לכללים שלה-זאלה. כמוכן, אפשר לראות כך ולראות אחרת; וישנם גם מקרים שבהם מי שרואה דגם כלשהו

היתה מקוסה כולה בעמחוס, — התוצה לומר שאיני יודע מה אני שח כל עוד איני מסוגל לחת הגדרה לצמח?

הסבר לכוונתי יכול, למשל, להיות ציור עם המלים "כך בערך נראתה הקרקע". אולי אף אומר: בדייק כך היא נראתה". — וכי הוי שם אפוא בדייק הדשא חות והעלים האלה, במצב הזה? לא, זה איננו פירושו של הדבר. ובמקן זה לא אכיר בשום תמונה כמדויקת.

מישהו אומר לי: "הראה לילדים משחק!" אני מלמד אותם משחק הימורים בקובייה, והוא אומר לי "לא למשחק כזה החכוונתי". האם פסלנו של משחק הקובייה היתה צריכה להיות לנגד עיניי בשעה שמתן לי את המקרה?

71. אפשר לומר שהמושג 'משחק' הוא מושג עם שוללים מוטשטשים. — "אך האם מושג מוטשטש הוא במלל מוטשטש?" — האם צילום לאי-חד הוא בכלל תמונה של מושג? האומנם יש המיד יתרון בהמרה של תמונה בלתי-חדה בתמונה חדה? כלום אין הפלתי-חדה לעתים קרובות בדייק מה שאנו צריכים?

סרה משורה? את המושג עם איזור ואומר: לאיזור שגבולותיו אינם ברורים אי-אפשר בכלל לקרוא איזור. פירושו של דבר מן-הסתם הוא שאיננו יכולים לצפות עמו מאומה. — אך האם יהא זה חסרי-מוכן לומר: "עצור בערך פה?"

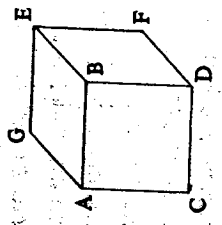
דמה לעצמך שאני עומד עם מישהו בכיכר ואומר לו זאת. תוך כדי כך אני מוחח לו כל גבולות, אלא אני אולי עושה בדיק איזו תנועה מצביעה — פאילו הראיתי לו נקודה מסוימת, ובדייק כך מסבירים למשל, מהו משחק. ונתנים דוגמאות ורצים שהן ייקלטו במוכן מסוים. — ואולם בפשטי-זה אין כוונתי לכך שעל כן-שיחי לראות בהוגמאות הללו את הדבר המשפטי שאיני מסוגל — מסיבה כלשהי — להביע; אלא שעליו להשתמש עתה בדיגמאות הללו באופן מסוים. ההדגמה כאן איננה אמעני עקפת של-הסבר. — בהיעדר טוב ממנו, שכן בהכנתו של כל הסבר כללי ניתן גם כן לטעות. פשוט, כך אנו משחקים את המשחק. (כוונתי למשחק-הלשון עם המלה "משחק".)

כך, ישמשנו בו באופן כללי בהיבך זו, ומי שנואה אומנו-אחרת — בדרך אחרת. למשל, מי שרואה את העיור הסכימטי של קנבייה כגוף מישורי המוגבל מריבוע ושני מעוגלים, מן-הסתם ימלא את המקרה "הבא לי משתו כוח" אחרת ממי שרואה את התמונה כחלת-ממדית.

75. מה משמע לדעת מהו משחק? מה משמע לדעת זאת ולא להיות מסוגל לומר זאת? האם ידעיה זו שקולה איכשהו להגדרה בלתי-מובנת? כך שאילו הובנה, הייתי יכול לזהותה כביטוי של ידיעתי? כלום אין הידיעה שלי, המושג שלי של משחק, מבוטאת בשלמות בהסברים שביכולתי להחזיק כלומר, בכך שאני מתאר, דוגמאות של משחקים מסוגים שונים שאני מראה כיצד ניתן לבנות משחקים אחרים האנלוגיים לאלה במלוי מיני דרכים; שאני אומר שלהלן ולזה מן-הסתם אך בקושי אקרא עדיין משחק? נצטו כינצא באלה.

76. אילו מחו משהו גבול חד, לא מויתי יכול להכיר מי כאותו גבול שתמיד רציתי גם אני למחות, או שכבר מתחתי בנתיבי שכן כלל לא רציתי למחות גבול מזה. אפשר-או לומר: המושג שלי אינו זהה לזה שלי, אלא הוא קרוב שלו. והקרבה היא זו של שתי תמונות, שהאחת מהן עשויה מפתמי צבע שגבולותיהם מוטשטשים, והאחרת ממתמים דומים-להם בצורתם והחלוקתם אך גבולותיהם חדים. הקרבה היא אפוא בלתי ניתנת להכחשה, ממש כמו השוני.

77. ואם נוביל את ההשוואה הזאת מעט הלאה, יתברר שהמידה שבה התמונה החדה יכולה להיות דומה למוטשטש תלויה במידת אי-החירות של האחרונה. שכן שורה בנפשך שעליך לרשום מתווה של תמונה חדה היתאמת לאיזו תמונה מוטשטשת. בוי ישנו מלכן אדום לא-חד; אתה ירשם עבורו מלבן חדי. כמובן — בא חשבון מספר רב של מלבנים אדומים חדים שכללה; היתאמים למוטשטש. — ואולם אם במקור חזו הצבעים נמוגים זה-בזה ללא כל רמז לגבול, — כלום לא יתפוך או ירשום המלבן החדי, התואם למוטשטש.

9
— ABCD — ריבוע
— BDEF — מעוין
— ABEG — מעוין

למשימה חסרת-סיכוי? כלום לא תיאלץ או לומר: "כאן יאה זה טוב באותה מידה לעייר מעגל או צורת-לב כמו לעייר מלבן; כל הצבעים הרי נמוגים כאן זה בזה. הכול נכון, ושום דבר איננו נכון." — וכמצב כזה ימצא את עצמו. למשל, זה המחפש באסתטיקה או באחיקה-הגדרות התואמות למושגיו. בהיותך נחון בקושי שכזה שאל את עצמך תמיד: כיצד בכלל למדנו את המשמעות של המלה הזאת ("טוב", למשל)? לפי אלו דוגמאות; באלו משחקי-לשון? אי ייקל עליך לראות שלמלה צריכה להיות משפחה של משמעותות.

78. השווה לדעת ולהגיד:

- מהו, במשירים, גובהו של המון-בלאן —
- כיצד משתמשים במלה "משחק" —
- כיצד נשמע קלרינט.

מי שמתפלל שאנו מסוגלים לדעת דבר-מה ולא להיות מסוגלים להגיד אותו, חושב אולי על מקרה כמו הראשון ברשימה. בוודאי לא על מקרה כמו השלישי.

79. עיין בדוגמה הבאה: אם מישהו אומר "משה לא היה קיים", לזה ייתכנו משמעויות שונות. זה יכול להתפרש: לבני-ישראל לא היה מנהיג אחד בצאצאם ממצרים — או: למנהיג לא קראו משה — או: לא היה אף אדם שעשה כל מה שחתניך מייחס למשה — או וכו' וכו'.

— בעקבות ראסל נוכל לומר: את השם "משה" ניתן להגדיר באמצעות תיאורים שונים: למשל: "האיש שהוביל את בני ישראל במדבר", "האיש שחי בזמן שהוא ובמקום שהוא ושקראו לו 'משה'", "האיש שבילדותו נמשה מהיאור על-ידי בת-סרעה", וכו'. ולפי כל הגדרה שנאמץ יקבל המשפט "משה היה קיים" מובן אחר, ויבאורח דומה גם כל משפט אחר הודן במשה. — ואם אומרים לנו "פלוגי לא היה קיים", אנו אמנם שואלים: "למה כוונתך? האם ברצונך לומר ש... או ש... וכו'?"

ואולם כאשר אני כעת טוען שגנה 'אודות משה', — האם אני תמיד מוכן להמיר את "משה" בתיאור אחר מסוים מהתיאורים הללו? ייתכן שאומר: "משה" אני מתכוון לאיש שעשה מה שהתניך מספר משנה עשה, או בכל-אופן חלק ניכר מהדברים הללו. אבל איזה חלק? האם הכרעתי בשאלה כמה מזה צריך להתברר כשקרי כתי שאחזור כי מהמשפט שלי כשקרי? וכי יש אפוא לשם "משה" עברוי שימוש מסוים, קבוע וחד-משמעי בכל המקרים האפשריים? — כלום אין זה כך שיש לי כביכול שורה שלמה של משמעות במצב הכן, ושאני נכון להישען על אחת במקרה שהאחרת נשמטת ממני, ולהפך? — עיין-נא במקרה נוסף. אם אני אומר "פלוגי נפטר", אי מה שקורה עם השם "פלוגי" עשוי להיות משתו כגון: אני מאמין כי חי אדם מסוים, שאותו (1) ראיתי

אוי יש בכך כדי להציב יסודות על סף של אי-הבנה. שכן זה עשוי להיראות כאילו בלוגיקה אנו מדברים אודות שפה אידיאלית. כאילו היתה הלוגיקה שלנו כביכול לוגיקה לחלל היקף. — בעוד שהלוגיקה אינה עוסקת בשפה — או לחלופין בחשיבה — באותו מובן שבו מיע טבע כלשהו עוסק באיזו תופעת טבע, והמייב שניתן לומר הוא שאנו בונים שפות אידיאליות. אבל כאן המלה "אידיאל" היא מטעה, שכן זה נשמע כאילו השפות הללו טובות יותר, מושלמות יותר, מהשפה המדוברת שלנו; וכאילו היה צורך בלוגיקה שיבוא ויראה סוף-סוף לבני-האדם כיצד נראה משפט נכון.

ואולם כל זאת אפשר לראות באור נכון רק כאשר הנכשם בהירות רבה יותר לגבי המושגים של הבנה, התכוונות וחשיבה. שכן אז יתבהר גם מה שמסתה אותנו (ושפיתה אותי) לחשוב כי מי שמבטא משפט ומתכוון לו, או מבין אותו, הריהו מפעיל בה-בעת תחשיב בהתאם לכללים מוגדרים.

82. למה אני קורא. הכלל שלפיו הוא נוהג? — להשערה המתארת לשיעור-דעונו את השימוש הנצפה שלו במלים; או לכלל שהוא מחפש ובודק בעת שהוא משתמש בסימנים; או לזה שהוא נוקב כתשובה לשאלתנו אודות הכלל שלנו. — אבל מה אם התצפית איננה מאפשרת לנו לזהות בבירור שום כלל, והשאלה איננה חושפת שום כלל? שכן כתשובה לשאלתי הוא אמנם נתן לי הסבר למה הוא מתכוון ב"א", אך הוא היה מוכן לחזור בו מההסבר ולשנותו. — כיצד אוכל אפוא לקבוע את הכלל שלפיו הוא משתק? הוא עצמו אינו יודע אותו. — או יותר נכון: איזו משמעות נותרת כאן עוד לכיטוי "הכלל שלפיו הוא נוהג"?

83. כלום אין ההקבלה [האנלוגיה] בין השפה והמשחק וורה עבורנו כאן אורי? שהרי אנו בהחלט יכולים לָדמות לעצמנו בני-אדם המכלים את זמנם במשחקי-כדור באחו, כשהם מתחילים אי-אלו משחקים מוגדרים כלי לסיים את כולם, מדי פעם הם זורקים את הכדור לגובה ללא מטרה, ובבחינות הדעת הם רודפים עם הכדור זה אחר זה ומטילים אותו זה בזה וכו'. ועתה אומר מישהו: במשך כל הזמן האנשים האלה משחקים במשחק כדור, משמע בכל זריקה של הכדור הם ממלאים אחר כללים מסוימים.

וכלום אין גם מקרה שבו אנו משחקים "ממציאים את הכללים תוך כדי משחק"? ואפילו מקרה שבו אנו משנים אותם. — תוך כדי משחק.

84. בעניין היישוב של מלה אחרת שאין היא מתחמת מכל עבריה על-די כללים. אבל אין יראה משחק המתחם מכל עבריו על-די כללים? שכלליו

במקום זה יורה, שהוא (2) היה נראה כן-וכך (תמונות); (3) עשה זאת יוזאת (4) נשא את השם "פלוגי" בקרב אנשים מן היישוב. — אם ישאלוני למה אני מתכוון ב"פלוגי", אמנה את כל אלה, או את חלקם, כשאני מונה פריטים שונים בנסיבות שונות. ההגדרה שלי ל"פלוגי" תהא אפוא בערך: "האיש ששכל אלה נכונים עליו". — אך אם משתו מזה מוכח עתה כשקרי? — כלום איהי מוכן להכריז על המשפט "פלוגי נפטר" כשקרי? — גם אם מה שהתברר כשקרי נראה לי כשולל בלבד? אבל היכן הם גבולותיו של השוללי? — אילו נתתי

במקרה כזה הגדרה לשם, הייתי מוכן עתה לשנותה. ואת זאת ניתן לבטא כך: אני משתמש בשם "פלוגי" ללא משמעות קבועה. (אבל הנק שדבר גורם לשימוש בו איננו עולה על זה הנגמם לשולחן בכך שהוא עומד על ארבע רגליים במקום על שלוש, ולכן הוא מתגרנד לפעמים.) האם יש לומר שאני משתמש במלה שאת משמעותה אינני יודע, ולמיכך דיבורי חסר-ישר? — תאמר מה שתרצה, כל עוד זה לא יגע ממך לראות מהו מצב הניינים. (וכשתראה זאת, יהיו דברים שלא תאמרו.)

(התנודדות של הגדרות מדעיות: מה שמחשב היום כתופעה-לוואי נציפת של התופעה "A" ישמש מחו הגדרת "A".)

80. אני אומר: "שם עומד כיסא". ומה אם אני נגיט לשם והוצה להביאו, והוא לפתע נעלם מעיני? — "ובכן לא היה זה כיסא, אלא איזשהו תמונע." — אבל אחרי כמה שניות אנו רואים אותו שוב ויכולים לאחוז בו וכו'. — "ובכן הכיסא היה שם בכל-זאת, והיעלמו היה איזשהו תמונע." — ואולם הנח שלאחר זמן-מה הוא נעלם שוב. — או דומה-שנעלם. מה עלינו לומר בעת? וכי יש לך למקרים כאלה כללים מוכנים? — האומרים: "האם עדיין מותר לקרוא למשהו כזה "כיסא"? אבל האם הם חסרים לנו בעת השימוש במלה "כיסא"; והאם עלינו לומר שאין אנו בעצם מייחסים כל משמעות למלה זו מאחר שאין אנו מצוידים בכללים לכל אפשרויות יישובה?"

81. פ"פ רמזי הרגיש פעם בשיחה אתי-שפלוזקה היא: "מדע-מורמטיבי".¹⁰ מהו בדיוק הרעיון שהיה אז לנגד עיני, אינני יודע; אבל אין ספק שהוא היה קשור הדוקות ברעיון שעלה בדעתי רק לאחר מכן: כלומר, שבמולוסופיה אנו משויים לעתים קרובות את השימוש במלים למשחקים ולתחשיבים בעלי כללים קבועים, אך איננו יכולים לומר שמי-שמשתמש בשם חייב לשתק משחק שכוה. — אבל אם תאמר שהכינוי-הלשוני שלנו רק מתקרב להחשיבים שכללה,

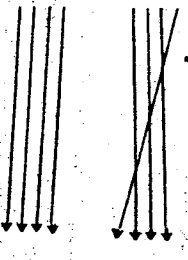
אינם מניחים לשום ספק לחזור; שהם סוּתמים בפניו את כל החודים? — וכי לא נוכל לדמות לעצמנו כלל המוחות את יישוב הכלל, וספק שהכלל הוא מסי, — וכן הלאה?

אבל אין זאת אומרת שאנו מטילים ספק מפני שאנו מסוגלים לדמות לעצמנו ספק. אני יכול בהחלט לדמות לעצמי אדם שתמיד לפני פתיחת דלת ביתו יש לו ספק שמא מאחוריה נפצת תהום. והוא מוודא את הדבר לפני שהוא נכנס (ויויתכן שאי-פעם יתברר כי הוא צדק) — אבל בכל-זאת אין בכך כדי להביא אותי לידי הטלת ספק באותן נסיבות.

85. כלל הוא כמו המורר. האם הוא לא משאיר כל-פחה לספק בדבר הדרך שבה עלי ללכת? האם הוא מראה לאיזה כיוון אני צריך ללכת כאשר אני חולף על פניו; בין אם בכביש, או בשביל העפר, או הדגן השדות? אבל היכן כתוב באיזה מובן עלי לציית לו: האם בכיוון היד המורה או (למשל) בכיוון הנגדי? — ואילו במקום תמורר אחד היתה שרשרת רצופה של תמרוזים, או סימני גיר רצים על האדמה, — האם יש לאלה רק פשר אחד? — ביכולתי לומר אפוא שהתמורר בכל זאת אינו משאיר פחה לשום ספק. או מוטב: לפעמים הוא משאיר פחה לספק ולפעמים לא. וכעת זה כבר איננו משפט פילוסופי, אלא משפט-ניסיון.

86. נדמיין משחק-לשון כמו ב-28, שמשתקים אותו בעזרת טבלה. הסימנים ש-A נותן ל-B יהיו עתה ככתב. ל-B יש טבלה; בעמודה הראשונה מופיעים הסימנים המשמישים במשחק; בשנייה, תמונות של אבני בנין. A מראה ל-B סימן שכזה; B מחפש אותו בטבלה, מביט בתמונה שמולה וכו'. הטבלה היא אפוא כלל, שלמיו הוא נוהג בעייתו לפקודות. — את היפוש התמונה בטבלה לומדים באמצעות אימון, ונחלק מהאימון לומד התלמיד מן-הסתם לעבור על-פני הטבלה באצבעו במאוזן מימין לשמאל; כלומר, הוא לומד כביכול לשרטט סדרה של שורות אופקיות.

דמה לעצמך שדרכים שונות לקריאת טבלה מונחות כעת; דהיינו, פעם אחת, כדלעיל, לפי הסכימה:

פעם אחרת לפי הסכימה הזאת:

או לפי אחת אחרת. — סכימה כזאת תצוהן לטבלה כתור כלל לשימוש בה. כלום לא נוכל כעת לשנות בנפשנו כללים גוספים לביאורו של הכלל הזה? ומנגד, האם היתה הטבלה הראשונה הדיאבלית-שלמה ללא סכימת התזים? והאם שאר הטבלאות הן בלתי-שלמות-ללא הסכימות שלהן?

87. הנח שאני מסביר: "בימשה אני מתכוון לאיש — אם אמנם היה כזה — שהוציא את בני-ישראל ממצרים, ואין זה משנה מה היה שמו או ומה שנוסף על כך הוא עשה או לא עשה." — אבל גם לגבי המלים שהסביר הזה ייתכנו ספקות הדומים לאלה שלגבי השם "משה" (למה אתה קורא "מצרים", למי "בני-ישראל", וכי? אמנם כן לשאלות אלה לא יהיה קץ, גם כאשר נגיע לבסוף למלים כמו "אדם", "כמה"; "מתוק", — אבל כיצד יעזור לי או ההסבר להגיע לכלל הבנה כאשר הוא ככלל לא הסבר אחרון? ההסבר במקרה כזה לעולם לא מסתיים; ולסיכך עדיין אינני מבין — ולעולם לא אבין — למה הוא מתכוון? — כאילו ההסבר תלוי באוויר, כביכול, אם אין הוא נתמך על-ידי הסבר אחר. אמנם, הסבר אחד עשוי להישען על הסבר אחר שכבר ניתן, אבל שום הסבר לא זקוק לאחר — אלא-אס-יכן אנו דורשים זאת כדי למועז א-יהבנה. אפשר לומר: הסבר משמש לסלק א-יהבנה או למונעה — כלומר, כזו שהיתה נוצרת לולא ניתן ההסבר; אבל לא כל א-יהבנה שביכולתי לחאר לעצמי.

עשוי בקלות להיווצר הרושם כאילו כל ספק אינו אלא מגלה פרצה קיימת בקסיס; כך שהבנה כטוחה היתה אפשרית רק כאשר אנו מלכתחילה משילים ספק בכל מה שניתן להטיל בו ספק, ואז מסירים את כל הספקות הללו. התמורר הוא בסדר, — אם בנסיבות רגילות [נורמליות] הוא ממלא את יעורו.

88. אם אני אומר למישהו "עמוד בערך כאן" — כלום לא יוכל הסבר זה לתפקד באופן מושלם? וכי לא יוכל גם כל הסבר אחר להישלם? "אבל האם אין ההסבר בלתי-זאת בלתי-מדויק?" — אכן: מדוע שלא נקרא לו "בלתי-מדויק" לא אך נבין מה פירושו "בלתי-מדויק"; שכן אין פירושו "חסר-תועלת". הבה נשקול למה נקרא הסבר "מדויק", בניגוד להסבר הזה. שמא ליתחומנו של האיזור בקו-גיר? כאן יעלה מיד בדעתנו שלגן יש עובי-מדויק יותר יחא אפוא גבול-צבע. אבל האם לדיוק-הזה יש עדיין תפקיד כאן; האין-הוא כמהלך-סרק? והרי עניינו לא החלטנו כלל מה ייחשב כחצייה של הגבול חדר הזה; כיצד יעלימי-אלו מכשירים הדבר ייקבע. וכן הלאה.

אנו מבינים מה פירושו לכוון שעוני-כיס לשעה המדויקת, או לחוסנו שיפעל במדויק. אך מה אם שואלים: האם הדיוק הזה הוא דיוק אידיאלי, או עד כמה